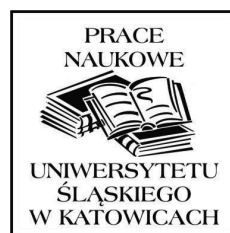

BIBLIOTEKI
mniejszości niemieckiej
w II Rzeczypospolitej

NR 2923

Zdzisław Gębołyś

BIBLIOTEKI
mniejszości niemieckiej
w II Rzeczypospolitej

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2012

Redaktor serii: Nauka o Książce
Irena Socha

Recenzent
Marek Andrzejewski

Publikacja będzie dostępna – po wyczerpaniu nakładu – w wersji internetowej:
Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

1. Zagadnienia wstępne	23
1.1. Przedmiot badań	23
1.2. Status Niemców	24
1.3. Stan badań	26
1.3.1. Historiografia polska	27
1.3.2. Historiografia niemiecka	32
1.3.3. Problematyka biblioteczna w pracach polskich i niemieckich	37
1.4. Baza źródłowa rozprawy	41
1.4.1. Archiwa	41
1.4.2. Biblioteki	48
1.4.3. Źródła drukowane	49
1.5. Cele i założenia rozprawy (zasięg terytorialny, językowy, chronologiczny)	52
1.6. Struktura pracy	54
1.7. Metody badawcze	55
2. Znaczenie bibliotek w życiu Niemców na ziemiach polskich do 1918 (1922) roku	57
2.1. Pomorze (Prusy Wschodnie i Zachodnie)	58
2.2. Wielkopolska	60
2.3. Górny Śląsk	62
2.4. Galicja	65
2.5. Królestwo Polskie (Kongresowe)	67
2.6. Wołyń	68
3. Mniejszość niemiecka w II Rzeczypospolitej – liczebność i rozmieszczenie	71
3.1. Wielkopolska i Pomorze	76
3.2. Górny Śląsk i Śląsk Cieszyński	80
3.3. Małopolska	83
3.4. Polska centralna	86
3.5. Województwa wschodnie	90

4. Ogólna charakterystyka bibliotek mniejszości niemieckiej	95
4.1. Organizacja i zasięg terytorialny	97
4.2. Typologia	99
4.2.1. Biblioteki oświatowe	99
4.2.2. Biblioteki naukowe	102
4.2.3. Biblioteki szkolne	103
4.3. Obraz statystyczny	104
4.3.1. Wielkość księgozbioru, struktura, nabytki, finanse	107
4.3.2. Czytelnictwo	109
5. Polityka kulturalna i biblioteczna mniejszości niemieckiej	113
5.1. Geneza	113
5.2. Niemiecka polityka kulturalna i biblioteczna	114
5.2.1. Deutsche Stiftung	114
5.2.2. Auswärtiges Amt	115
5.2.3. Reichstag	116
5.2.4. Narodowosocjalistyczne placówki do spraw niemczyzny zagranicznej	117
5.2.5. Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA)	118
5.2.6. Deutscher Schutzbund	119
5.2.7. Bund der Auslandsdeutschen	119
5.2.8. Deutsches Auslands-Institut	120
5.2.9. Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen	120
5.2.10. Borromäusverein e.V.	122
5.2.11. Verein zur Verbreitung guter volkstümlicher Schriften	122
5.2.12. Reichsverband deutscher evangelischer Auslandsarbeit	123
5.2.13. Börsenverein der deutschen Buchhandel	124
5.2.14. Deutsche Akademie zur Wissenschaftlichen Erforschung und Pflege des Deutschtums	125
5.2.15. Pomoc austriacka	126
5.3. Centralne placówki bibliotekarskie	127
5.4. Organizacja działalności bibliotecznej mniejszości niemieckiej w Polsce	132
5.4.1. Wielkopolska i Pomorze	132
5.4.2. Górny Śląsk i Śląsk Cieszyński	133
5.4.3. Małopolska, Wołyń, Polska centralna, województwa wschodnie	134
5.5. Niemieckie związki bibliotekarskie w Polsce międzywojennej	135
5.5.1. Verband deutscher Volksbüchereien	135
5.5.2. Verein Deutscher Büchereien	139
5.6. Koncepcje organizacji i funkcjonowania bibliotekarstwa niemieckiego w Pol- sce międzywojennej	145
5.6.1. „Polski” punkt widzenia	146
5.6.2. Koncepcje powstałe w Niemczech	149
6. Aspekty prawne i finansowe funkcjonowania bibliotek	153
6.1. Podstawy prawne	153
6.1.1. Zagadnienia ogólne	153

6.1.2. Relacje państwo – Kościół	155
6.1.3. Szkolnictwo niemieckie	157
6.1.4. Ochrona praw mniejszości niemieckiej na forum międzynarodowym	160
6.2. Źródła finansowania i zasady rozdziału środków finansowych	162
6.3. Struktura wydatków bibliotecznych	168
6.3.1. Górny Śląsk, Wielkopolska i Pomorze	170
6.3.2. Małopolska, Polska centralna	171
6.4. Zakup dokumentów do bibliotek	173
6.5. Wydatki osobowe	176
6.5.1. Płace bibliotekarzy	178
6.6. Urządzenie i utrzymanie bibliotek	184
6.7. Kontrola gospodarki finansowej	186
7. Organizacja, budowa i struktura księgozbiorów	189
7.1. Model organizacyjny biblioteki	189
7.1.1. Determinanty organizacji bibliotek	189
7.1.2. Organizacja i wielkość bibliotek oświatowych	191
7.1.3. Organizacja i wielkość bibliotek naukowych	194
7.1.4. Organizacja i wielkość bibliotek szkolnych	196
7.2. Księgozbiory – budowa, struktura treściowa	200
7.2.1. Źródła wpływów książek	200
7.2.2. Formy (metody) dystrybucji książki niemieckiej	201
7.2.3. Geografia wysyłki książki niemieckiej	204
7.3. Polityka gromadzenia zbiorów	206
7.4. Struktura rzeczowa księgozbiorów	209
7.4.1. Biblioteki oświatowe	209
7.4.2. Biblioteki naukowe	217
7.4.3. Biblioteki szkolne	220
7.4.4. Literatura nieobecna	226
8. Udostępnianie zbiorów	231
8.1. Uwarunkowania ogólne	231
8.1.1. Wielkopolska i Pomorze	232
8.1.2. Górny Śląsk i Śląsk Cieszyński	233
8.1.3. Małopolska	235
8.1.4. Polska centralna	236
8.1.5. Wołyń i województwa wschodnie Rzeczypospolitej	238
8.2. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach oświatowych i naukowych	239
8.2.1. Zasięg czytelnictwa – udostępnianie zbiorów	240
8.2.2. Wielkopolska i Pomorze	240
8.2.3. Górny Śląsk	247
8.2.4. Małopolska	255
8.2.5. Polska centralna	258
8.3. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkolnych	261

8.3.1. Biblioteki w szkołach powszechnych dla mniejszości niemieckiej	263
8.3.2. Biblioteki w szkołach średnich dla mniejszości niemieckiej	270
8.3.3. Biblioteki szkolne w niemieckich seminariach nauczycielskich	275
8.4. Zainteresowania czytelnicze i propaganda książki	277
9. Aktywność zawodowa bibliotekarzy	283
9.1. Bibliotekarz – zawód czy zajęcie?	283
9.2. Struktura zatrudnienia	285
9.3. Kwalifikacje bibliotekarzy	287
9.3.1. Przywódcy związków bibliotekarskich	287
9.3.2. Pozostali bibliotekarze	292
9.3.3. Zdobywanie kwalifikacji zawodowych	293
9.4. Aktywność twórcza bibliotekarzy	298
9.4.1. „Schaffen und Schauen” – niemieckie czasopismo bibliotekarskie w Polsce	299
9.4.2. Teksty bibliotekarskie na łamach innych czasopism	308
10. Aktywność biblioteczna niebibliotekarskich instytucji mniejszości niemieckiej (Kościoły, szkoły, spółdzielnie, instytucje finansowe)	313
10.1. Kościoły, związki religijne i wyznaniowe	313
10.1.1. Niemieccy ewangelicy	314
10.1.2. Niemieccy katolicy	317
10.2. Szkolnictwo mniejszości niemieckiej	322
10.2.1. Szkolnictwo powszechne	323
10.2.2. Szkolnictwo średnie	325
10.2.3. Seminaria nauczycielskie	326
10.2.4. Inne formy kształcenia	327
10.3. Niemieckie majątki ziemskie, przedsiębiorstwa, instytucje finansowe, spółdzielnie	328
10.3.1. Własność ziemska	328
10.3.2. Przemysł i handel	329
10.3.3. Instytucje finansowe i kredytowe	329
10.3.4. Niemiecki ruch spółdzielczy	330
10.4. Niemiecki ruch prasowy, wydawniczy i księgarski	331
10.4.1. Prasa niemiecka	331
10.4.2. Niemiecki ruch wydawniczy	335
10.4.3. Księgarstwo mniejszości niemieckiej	338
11. Aktywność kulturalno-oświatowa i biblioteczna organizacji pozabibliotecznych	341
11.1. Organizacje polityczne	341
11.1.1. Organizacje niemieckie o zasięgu ogólnopolskim	341
11.1.2. Regionalne organizacje konsolidacyjne	342
11.1.3. Nurty polityczne	348

11.2. Niemiecki ruch związkowy	351
11.3. Niemiecki ruch młodzieżowy	353
11.4. Organizacje kulturalno-oświatowe i naukowe o zasięgu ponadlokalnym	355
11.4.1. Organizacje o zasięgu ogólnopolskim	356
11.4.2. Regionalne stowarzyszenia kulturalno-oświatowe i naukowe	356
11.5. Niemiecki ruch śpiewaczy i muzyczny	362
11.6. Niemiecki ruch teatralny	365
11.7. Niemiecki ruch sportowy i gimnastyczny	367
11.8. Niemiecki ruch zawodowy	368
12. Stosunek władz polskich i niemieckich do bibliotek mniejszości niemieckiej w Polsce	375
12.1. Uwarunkowania ogólne	375
12.2. Polityka władz polskich wobec mniejszości niemieckiej	376
12.3. Polityka władz niemieckich wobec mniejszości niemieckiej w Polsce	383
12.4. Polityka władz polskich wobec bibliotek mniejszości niemieckiej	384
12.5. Monitoring	386
12.5.1. Biblioteki oświatowe i naukowe	386
12.5.2. Biblioteki szkolne	388
12.6. Represje wobec niemieckich bibliotek oświatowych, naukowych i szkolnych	396
12.6.1. Do 1933 roku	397
12.6.2. Lata 1933–1937	399
12.6.3. Rok 1938	405
12.6.4. Rok 1939	406
12.7. Społeczeństwo polskie wobec bibliotek mniejszości niemieckiej	408
12.7.1. Czytelnicy polscy w bibliotekach mniejszości niemieckiej	409
13. Biblioteki pozostałych mniejszości narodowych w Polsce międzywojennej	413
13.1. Biblioteki mniejszości ukraińskiej	414
13.1.1. Ukraińcy/Rusini – liczba, rozmieszczenie, struktura społeczna, zawodowa i wyznaniowa	414
13.1.2. Działalność kulturalno-oświatowa i biblioteczna mniejszości ukraińskiej	418
13.2. Biblioteki mniejszości żydowskiej	419
13.2.1. Żydzi – liczba, rozmieszczenie, struktura społeczna, zawodowa i wyznaniowa	419
13.2.2. Działalność kulturalno-oświatowa i biblioteczna mniejszości żydowskiej	422
13.3. Biblioteki mniejszości białoruskiej	423
13.3.1. Białorusini – liczba, rozmieszczenie, struktura społeczna, zawodowa i wyznaniowa	423
13.3.2. Działalność kulturalno-oświatowa i biblioteczna mniejszości białoruskiej	425
13.4. Biblioteki mniejszości litewskiej	427

13.4.1. Litwini – liczba, rozmieszczenie, struktura społeczna, zawodowa i wyznaniowa	427
13.4.2. Działalność kulturalno-oświatowa i biblioteczna mniejszości litewskiej	428
13.5. Biblioteki mniejszości czeskiej	429
13.5.1. Czesi – liczba, rozmieszczenie, struktura społeczna, zawodowa i wyznaniowa	429
13.5.2. Działalność kulturalno-oświatowa i biblioteczna mniejszości czeskiej	430
13.6. Biblioteki mniejszości rosyjskiej	431
13.6.1. Rosjanie – liczba, rozmieszczenie, struktura społeczna, zawodowa i wyznaniowa	431
13.6.2. Działalność kulturalno-oświatowa i biblioteczna mniejszości rosyjskiej	433
13.7. Biblioteki w Wolnym Mieście Gdańsku	434
13.7.1. Biblioteki naukowe	435
13.7.2. Biblioteki oświatowe	436
13.7.3. Biblioteki szkolne	436
13.7.4. Biblioteki Wolnego Miasta Gdańska w służbie niemieckiej oświaty, kultury i nauki	437
13.7.5. Związki bibliotekarstwa Wolnego Miasta Gdańska z Niemcami	437
13.7.6. Biblioteki polskie w Wolnym Mieście Gdańsku	438
13.8. Biblioteki polskie w II Rzeczypospolitej	439
14. Zakończenie	441
Aneks	447
Bibliografia	469
Wykaz skrótów	499
Indeks osobowy	503
Indeks nazw miejscowych	511
Wykaz tabel	519
Wykaz fotografii i rysunków	523
Summary	527
Zusammenfassung	531

Contents

1. Preliminary issues	23
1.1. The study subject	23
1.2. Status of the Germans	24
1.3. State of the research	26
1.3.1. Polish historiography	27
1.3.2. German historiography	32
1.3.3. Library issues in the Polish and German studies	37
1.4. The basis of sources of the dissertation	41
1.4.1. Archives	41
1.4.2. Libraries	48
1.4.3. Printed sources	49
1.5. Aims and assumptions of the dissertation (territorial, language and chronological scope)	52
1.6. Structure of the study	54
1.7. The methods of the study	55
2. Importance of libraries in the lives of the Germans until 1918 (1922)	57
2.1. Pomerania (East and West Prussia)	58
2.2. Greater Poland	60
2.3. Upper Silesia	62
2.4. Galicia	65
2.5. The Kingdom of Poland (Congress Poland)	67
2.6. Volhynia	68
3. The German minority in the Second Republic of Poland – population and geographical location	71
3.1. Greater Poland and Pomerania	76
3.2. Upper Silesia and Cieszyn Silesia	80
3.3. Lesser Poland	83

3.4. Central Poland	86
3.5. The Eastern provinces	90
4. General characteristics of the libraries of German minorities	95
4.1. Organization and territorial scope	97
4.2. Typology	99
4.2.1. Educational libraries	99
4.2.2. Research libraries	102
4.2.3. School libraries	103
4.3. Statistical view	104
4.3.1. Library finances, structure, purchases and collections sizes	107
4.3.2. Readership	109
5. Cultural and library politics of the German minority	113
5.1. The origins	113
5.2. German cultural and library politics	114
5.2.1. Deutsche Stiftung	114
5.2.2. Auswärtiges Amt	115
5.2.3. Reichstag	116
5.2.4. National Socialist Foreign German Affairs missions	117
5.2.5. Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA)	118
5.2.6. Deutscher Schutzbund	119
5.2.7. Bund der Auslandsdeutschen	119
5.2.8. Deutsches Auslands-Institut	120
5.2.9. Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen	120
5.2.10. Borromäusverein e.V	122
5.2.11. Verein zur Verbreitung guter volkstümlicher Schriften	122
5.2.12. Reichsverband deutscher evangelischer Auslandsarbeit	123
5.2.13. Börsenverein der deutschen Buchhandel	124
5.2.14. Deutsche Akademie zur Erforschung und Pflege des Deutschtums	125
5.2.15. The Austrian aid	126
5.3. Central library agencies	127
5.4. The organization of library activity of the German minority in Poland	132
5.4.1. Greater Poland and Pomerania	132
5.4.2. Upper Silesia and Cieszyn Silesia	133
5.4.3. Lesser Poland, Volhynia, Eastern provinces	134
5.5. German library associations in inter-war Poland	135
5.5.1. Verband deutscher Volksbüchereien	135
5.5.2. Verein Deutscher Büchereien	139
5.6. Concepts for organizing and functioning of the German librarianship in inter-war Poland	145
5.6.1. The “Polish” viewpoint	146
5.6.2. The concepts originating in Germany	149

---

6. Legal and financial aspects of the libraries functioning	153
6.1. Legal bases	153
6.1.1. General issues	153
6.1.2. The Church-State relations	155
6.1.3. German educational system	157
6.1.4. Protecting the German minority rights on the international agenda	160
6.2. Financing sources and rules for financial means distribution	162
6.3. The structure of library expenditure	168
6.3.1. Upper Silesia, Greater Poland and Pomerania	170
6.3.2. Lesser Poland, Central Poland	171
6.4. Purchasing document for the libraries	173
6.5. Personal expenditure	176
6.5.1. Wages of the librarians	178
6.6. Libraries furnishing and maintenance	184
6.7. Financial economy control	186
7. Collection organization, construction and structure	189
7.1. Library organization model	189
7.1.1. Libraries organization determinants	189
7.1.2. Educational libraries organization and size	191
7.1.3. Research libraries organization and size	194
7.1.4. School libraries organization and size	196
7.2. Collections – construction and content structure	200
7.2.1. Sources of incoming book	200
7.2.2. Forms (methods) of German books distribution	201
7.2.3. Geography of German books dispatching	204
7.3. Collections gathering politics	206
7.4. Collections subject structure	209
7.4.1. Educational libraries	209
7.4.2. Research libraries	217
7.4.3. School libraries	220
7.4.4. The absent literature	226
8. Using of Collection	231
8.1. General conditions	231
8.1.1. Greater Poland and Pomerania	232
8.1.2. Upper Silesia and Cieszyn Silesia	233
8.1.3. Lesser Poland	235
8.1.4. Central Poland	236
8.1.5. Volhynia and Eastern territories	238
8.2. Using of collections in educational and research libraries	239
8.2.1. The scope of readership – availing collections	240
8.2.2. Greater Poland and Pomerania	240
8.2.3. Upper Silesia	247

8.2.4. Lesser Poland	255
8.2.5. Central Poland	258
8.3. Using of collections in school libraries	261
8.3.1. Libraries in elementary schools for the German minority	263
8.3.2. Libraries in high schools for the German minority	270
8.3.3. School libraries in German teachers seminaries	275
8.4. Readership response and reading propaganda	277
9. Librarians professional activity	283
9.1. Librarian – a profession or an occupation?	283
9.2. Employment structure	285
9.3. Librarian qualifications	287
9.3.1. Leaders of librarianship associations	287
9.3.2. Other librarians	292
9.3.3. Gaining professional qualifications	293
9.4. Librarians creative activity	298
9.4.1. “Schaffen und Schauen” – the German librarianship journal in Poland	299
9.4.2. Librarianship articles in other journals	308
10. Library activity of non-librarianship institutions of German minority (Churches, schools, cooperatives, financial institutions)	313
10.1. Churches, religious and faith-based associations	313
10.1.2. German Evangelicals	314
10.1.3. German Catholics	317
10.2. The German minority educational system	322
10.2.1. Elementary education	323
10.2.2. High-school education	325
10.2.3. Teachers seminaries	326
10.2.4. Other forms of education	327
10.3. German landed estates, enterprises, financial institutions, cooperatives	328
10.3.1. Landed estates	328
10.3.2. Industry and trade	329
10.3.3. Financial and mortgage institutions	329
10.3.4. German cooperative movement	330
10.4. The German press, publishing and library movement	331
10.4.1. The German press	331
10.4.2. German publishing movement	335
10.4.3. The German minority book trade	338
11. Cultural-educational and library activity of non-librarianship organizations	341
11.1. Political organizations	341
11.1.1. All-Poland German organizations	341
11.1.2. Local organizations for consolidation	342
11.1.3. Political trends	348

11.2. German labor union movement	351
11.3. German youth movement	353
11.4. Extra-local cultural-educational and scientific organizations	355
11.4.1. All-Poland organizations	356
11.4.2. Regional cultural-educational and scientific organizations	356
11.5. German singing and musical movement	362
11.6. German theatrical movement	365
11.7. German sports and gymnastics movement	367
11.8. German professional movement	368
12. Polish and German authorities attitude to the German minorities libraries in Poland	375
12.1. General conditions	375
12.2. Polish authorities politics towards the German minority	376
12.3. German authorities politics towards the German minority in Poland	383
12.4. Polish authorities politics towards the German minorities libraries	384
12.5. The monitoring	386
12.5.1. Educational and research libraries	386
12.5.2. School libraries	388
12.6. Repressions against German educational, research and school libraries	396
12.6.1. Until 1933	397
12.6.2. In the years 1933–1937	399
12.6.3. 1938	405
12.6.4. 1939	406
12.7. Polish society towards the German minorities libraries	408
12.7.1. Polish readers in German minorities libraries	409
13. Libraries of the rest of national minorities in the inter-war Poland	413
13.1. The Ukrainian minority libraries	414
13.1.1. The Ukrainians/Rusins – number, distribution, social, professional and religious structure	414
13.1.2. Cultural-educational and library activity of the Ukrainian minority	418
13.2. The Jewish minority libraries	419
13.2.1. The Jews – number, distribution, social, professional and religious structure	419
13.2.2. Cultural-educational and library activity of the Jewish minority	422
13.3. The Belarusian minority libraries	423
13.3.1. The Belarusians – number, distribution, social, professional and religious structure	423
13.3.2. Cultural-educational and library activity of the Belarusian minority	425
13.4. The Lithuanian minority libraries	427
13.4.1. The Lithuanians – number, distribution, social, professional and religious structure	427
13.4.2. Cultural-educational and library activity of the Lithuanian minority	428

13.5. The Czech minority libraries	429
13.5.1. The Czechs – number, distribution, social, professional and religious structure	429
13.5.2. Cultural-educational and library activity of the Czechs minority	430
13.6. The Russian minority libraries	431
13.6.1. The Russians – number, distribution, social, professional and religious structure	431
13.6.2. Cultural-educational and library activity of the Russian minority	433
13.7. Libraries in the Free City of Gdańsk	434
13.7.1. Research libraries	435
13.7.2. Educational libraries	436
13.7.3. School libraries	436
13.7.4. Libraries of the Free City of Gdańsk serving German education, culture and science	437
13.7.5. Free City of Gdańsk's relationships to Germans	437
13.7.6. Polish libraries in the Free City of Gdańsk	438
13.8. Polish libraries in II Polish Republic	439
14. Conclusion	441
Appendix	447
Lists	469
Bibliography	499
Names index	503
Index of geographical names	511
List of tables	519
List of photographs and figures	523
Summary	527
Zusammenfassung	531

Inhaltsverzeichnis

1. Einleitende Fragen	23
1.1. Forschungsgegenstand	23
1.2. Die Lage der Deutschen	24
1.3. Forschungsstand	26
1.3.1. Polnische Historiographie	27
1.3.2. Deutsche Historiographie	32
1.3.3. Bibliothekarische Problematik in polnischen u. deutschen Werken	37
1.4. Quellenbasis der Abhandlung	41
1.4.1. Archive	41
1.4.2. Bibliotheken	48
1.4.3. Gedruckte Quellen	49
1.5. Zwecke und Voraussetzungen der Abhandlung (Staatsgebiet, Sprachgebiet, Chronologie)	52
1.6. Aufbau der Abhandlung	54
1.7. Forschungsmethoden	55
2. Die Bedeutung der Bibliotheken im Leben der Deutschen in Polen bis 1918 (1922)	57
2.1. Pommern (Ostpreußen u. Westpreußen)	58
2.2. Großpolen	60
2.3. Oberschlesien	62
2.4. Galizien	65
2.5. Königreich Polen (Kongresspolen)	67
2.6. Wolhynien	68
3. Deutsche Minderheit in der II. Republik Polen – Stärke und räumliche Verteilung	71
3.1. Großpolen und Pommern	76
3.2. Oberschlesien und Teschener Schlesien	80
3.3. Kleinpolen	83
3.4. Zentralpolen	86
3.5. Ostwoiwodschaften	90

4. Allgemeine Charakteristik von den Bibliotheken der deutschen Minderheit	95
4.1. Organisation und Gebiet	97
4.2. Typologie	99
4.2.1. Volksbibliotheken	99
4.2.2. Wissenschaftliche Bibliotheken	102
4.2.3. Schulbibliotheken	103
4.3. Statistische Daten	104
4.3.1. Größe u. Struktur der Büchersammlung, Anschaffungen, Finanzen	107
4.3.2. Leserschaft	109
5. Kulturpolitik und bibliothekarische Politik von der deutschen Minderheit	113
5.1. Genese	113
5.2. Deutsche Kulturpolitik u. bibliothekarische Politik	114
5.2.1. Deutsche Stiftung	114
5.2.2. Auswärtiges Amt	115
5.2.3. Reichstag	116
5.2.4. Nationalsozialistische Einrichtungen für des Deutschtum im Ausland	117
5.2.5. Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA)	118
5.2.6. Deutscher Schutzbund	119
5.2.7. Bund der Auslandsdeutschen	119
5.2.8. Deutsches Auslands-Institut	120
5.2.9. Reichsverband für katholische Auslandsdeutschen	120
5.2.10. Borromäusverein e.V.	122
5.2.11. Verein zur Verbreitung guter volkstümlicher Schriften	122
5.2.12. Reichsverband deutscher evangelischer Auslandsarbeit	123
5.2.13. Börsenverein des deutschen Buchhandels	124
5.2.14. Deutsche Akademie zur Wissenschaftlichen Erforschung u. Pflege des Deutschtums	125
5.2.15. Österreichische Hilfe	126
5.3. Bibliothekarische Zentraleinrichtungen	127
5.4. Die Veranstaltung der bibliothekarischen Tätigkeit von der deutschen Min- derheit in Polen	132
5.4.1. Großpolen und Pommern	132
5.4.2. Oberschlesien und Teschener Schlesien	133
5.4.3. Kleinpolen, Wolhynien, Zentralpolen, Ostwoiwodschaften	134
5.5. Deutsche Bibliothekverbände in Polen der Zwischenkriegszeit	135
5.5.1. Verband deutscher Volksbüchereien	135
5.5.2. Verein Deutscher Büchereien	139
5.6. Die Konzeptionen von Organisation und Tätigkeit der deutschen Büchereien in Polen in der Zwischenkriegszeit	145
5.6.1. „Polnischer“ Standpunkt	146
5.6.2. Die in Deutschland entstandene Konzeptionen	149
6. Rechtliche und finanzielle Aspekte der Tätigkeit von Bibliotheken	153
6.1. Rechtsgrundlagen	153

6.1.1. Allgemeines	153
6.1.2. Die Relation: Staat – Kirche	155
6.1.3. Deutsches Schulwesen	157
6.1.4. Der Rechtsschutz von der deutschen Minderheit auf internationalem Forum	160
6.2. Finanzierungsquellen und Prinzipien der Geldverteilung	162
6.3. Die Ausgabenstruktur	168
6.3.1. Oberschlesien, Großpolen und Pommern	170
6.3.2. Kleinpolen, Zentralpolen	171
6.4. Die Anschaffung der Dokumente für Büchereien	173
6.5. Personalausgaben	176
6.5.1. Der Lohn der Bibliothekare	178
6.6. Einrichtung und Erhaltung von Büchereien	184
6.7. Finanzkontrolle	186
7. Organisation, Aufbau und Struktur von Büchersammlungen	189
7.1. Organisationsmodell einer Bibliothek	189
7.1.1. Organisationsdeterminanten der Bibliotheken	189
7.1.2. Organisation und Größe der Volksbibliotheken	191
7.1.3. Organisation und Größe der wissenschaftlichen Bibliotheken	194
7.1.4. Organisation und Größe der Schulbibliotheken	196
7.2. Büchersammlungen – Struktur, Inhaltsstruktur	200
7.2.1. Quellen der Bücheranschaffung	200
7.2.2. Vertriebsformen von deutschen Büchern	201
7.2.3. Versandbereich von deutschen Büchern	204
7.3. Erwerbungspolitik	206
7.4. Sachstruktur von Büchersammlungen	209
7.4.1. Volksbibliotheken	209
7.4.2. Wissenschaftliche Bibliotheken	217
7.4.3. Schulbibliotheken	220
7.4.4. Die nicht empfohlenen Bücher in der Bibliotheken aus politischen Gründen	226
8. Die Benutzung von Bibliotheken	231
8.1. Allgemeine Bedingungen	231
8.1.1. Großpolen und Pommern	232
8.1.2. Oberschlesien und Teschener Schlesien	233
8.1.3. Kleinpolen	235
8.1.4. Zentralpolen	236
8.1.5. Wolhynien und Ostwoiwodschaften der Republik Polen	238
8.2. Die Benutzung in Volksbibliotheken und wissenschaftlichen Bibliotheken	239
8.2.1. Leserkreise – Benutzung	240
8.2.2. Großpolen und Pommern	240
8.2.3. Oberschlesien	247
8.2.4. Kleinpolen	255
8.2.5. Zentralpolen	258

8.3. Die Benutzung in Schulbibliotheken	261
8.3.1. Bibliotheken in den Grundschulen für die deutsche Minderheit	263
8.3.2. Bibliotheken in den Oberschulen für die deutsche Minderheit	270
8.3.3. Schulbibliotheken in den deutschen Lehrerbildungsanstalten	275
8.4. Interessengebiet der Leser und Buchpropaganda	277
9. Die Berufsaktivität der Bibliothekare	283
9.1. Bibliothekar – ein Beruf oder eine Beschäftigung?	283
9.2. Die Beschäftigungsstruktur	285
9.3. Die berufliche Qualifikationen der Bibliothekare	287
9.3.1. Die Führer der bibliothekarischen Verbände	287
9.3.2. Andere Bibliothekare	292
9.3.3. Das Erwerben von beruflichen Qualifikationen	293
9.4. Schöpferische Aktivität der Bibliothekare	298
9.4.1. „Schaffen und Schauen“ – deutsche bibliothekarische Zeitschrift in Polen	299
9.4.2. Das Thema „Bibliothek“ betreffenden Texte in anderen Zeitschriften	308
10. Bibliothekarische Tätigkeit von nichtbibliothekarischen Institutionen der deutschen Minderheit in Polen (Kirchen, Schulen, Genossenschaften, Geld- institutionen)	313
10.1. Kirchen, Religions- u. Konfessionsbunde	313
10.1.1. Deutsche Evangeliken	314
10.1.2. Deutsche Katholiken	317
10.2. Das Schulwesen der deutschen Minderheit	322
10.2.1. Grundschulen	323
10.2.2. Oberschulen	325
10.2.3. Lehrerbildungsanstalten	326
10.2.4. Andere Bildungsformen	327
10.3. Deutsche Landgüter, Betriebe, Geldinstitutionen, Genossenschaften	328
10.3.1. Grundbesitz	328
10.3.2. Industrie und Handel	329
10.3.3. Geld- u. Kreditinstitutionen	329
10.3.4. Deutsche Genossenschaftsbewegung	330
10.4. Deutsche Presse-, Verlags- u. Buchhändlerbewegung	331
10.4.1. Deutsche Presse	331
10.4.2. Deutsche Verlagsbewegung	335
10.4.3. Deutscher Buchhandel	338
11. Kulturelle und bildungspolitische Aktivitäten der außerbibliothekarischen Organisationen	341
11.1. Politische Organisationen	341
11.1.1. Gemeinpolnische deutsche Organisationen	341
11.1.2. Regionale Konsolidationsorganisationen	342
11.1.3. Politische Strömungen	348

11.2. Deutsche Gewerkschaftsbewegung	351
11.3. Deutsche Jugendbewegung	353
11.4. Überregionale Kulturbildungsorganisationen u. wissenschaftliche Organisationen	355
11.4.1. Gemeinpolnische Organisationen	356
11.4.2. Regionale Kulturbildungsvereine u. Wissenschaftsvereine	356
11.5. Deutsche Gesang- und Musikvereine	362
11.6. Deutsche Theater	365
11.7. Deutsche Turn- u. Sportvereine	367
11.8. Deutsche Berufsbewegung	368
12. Das Verhältnis der polnischen und deutschen Behörde zu Bibliotheken der deutschen Minderheit in Polen	375
12.1. Allgemeine Bedingungen	375
12.2. Die auf deutsche Minderheit gerichtete Politik der polnischen Behörde	376
12.3. Die auf deutsche Minderheit in Polen gerichtete Politik der deutschen Behörde	383
12.4. Die auf Bibliotheken der deutschen Minderheit gerichtete Politik der polnischen Behörde	384
12.5. Die Dauerbeobachtung	386
12.5.1. Volksbibliotheken u. wissenschaftliche Bibliotheken	386
12.5.2. Schulbibliotheken	388
12.6. Repressivmaßnahmen gegenüber den deutschen Volksbibliotheken, wissenschaftlichen Bibliotheken u. Schulbibliotheken	396
12.6.1. Bis 1933	397
12.6.2. Die Jahre 1933–1937	399
12.6.3. Das Jahr 1938	405
12.6.4. Das Jahr 1939	406
12.7. Polnische Gesellschaft gegenüber den Bibliotheken der deutschen Minderheit	408
12.7.1. Die polnische Leser in den Bibliotheken der deutschen Minderheit	409
13. Bibliotheken von anderen nationalen Minderheiten in Polen der Zwischenkriegszeit	413
13.1. Bibliotheken von der ukrainischen Minderheit	414
13.1.1. Ukrainer/Russen – Anzahl, Verteilung, gesellschaftliche, berufliche und konfessionelle Struktur	414
13.1.2. Kulturarbeit, Aufklärungsarbeit u. bibliothekarische Tätigkeit der ukrainischen Minderheit	418
13.2. Bibliotheken der jüdischen Minderheit	419
13.2.1. Juden – Anzahl, Verteilung, gesellschaftliche, berufliche u. konfessionelle Struktur	419
13.2.2. Kulturarbeit, Aufklärungsarbeit u. bibliothekarische Tätigkeit der jüdischen Minderheit	422
13.3. Bibliotheken der weißrussischen Minderheit	423

13.3.1. Weißrussen – Anzahl, Verteilung, gesellschaftliche, berufliche u. konfessionelle Struktur	423
13.3.2. Kulturarbeit, Aufklärungsarbeit u. bibliothekarische Tätigkeit der weißrussischen Minderheit	425
13.4. Bibliotheken der litauischen Minderheit	427
13.4.1. Litauer – Anzahl, Verteilung, gesellschaftliche, berufliche u. konfessionelle Struktur	427
13.4.2. Kulturarbeit, Aufklärungsarbeit u. bibliothekarische Tätigkeit der litauischen Minderheit	428
13.5. Bibliotheken der tschechischen Minderheit	429
13.5.1. Tschechen – Anzahl, Verteilung, gesellschaftliche, berufliche u. konfessionelle Struktur	429
13.5.2. Kulturarbeit, Aufklärungsarbeit u. bibliothekarische Tätigkeit der tschechischen Minderheit	430
13.6. Bibliotheken der russischen Minderheit	431
13.6.1. Russen – Anzahl, Verteilung, gesellschaftliche, berufliche u. konfessionelle Struktur	431
13.6.2. Kulturarbeit, Aufklärungsarbeit u. bibliothekarische Tätigkeit der russischen Minderheit	433
13.7. Bibliotheken in der Freien Stadt Danzig	434
13.7.1. Wissenschaftliche Bibliotheken	435
13.7.2. Volksbibliotheken	436
13.7.3. Schulbibliotheken	436
13.7.4. Bibliotheken in der Freien Stad Danzig im Denste der deutschen Aufklärung, Kultur u. Wissenschaft	437
13.7.5. Beziehungen zwischen das Bibliothekswesen der Freien Stad Danzig u. Deutschland	437
13.7.6. Polnische Bibliotheken in Freien Stadt Danzig	438
13.8. Polnische Bibliotheken in der II Republik Polen	439
14. Schluss	441
Anhang	447
Bibliographie	469
Abkürzungen	499
Namenverzeichnis	503
Ortsverzeichnis	511
Tabellenverzeichnis	519
Das Verzeichnis von Fotos und Zeichnungen	523
Summary	527
Zusammenfassung	531

Indeks osobowy*

- A**
Ackerknecht Erwin 140, 147, 292, 298, 311
Adolph Hermann 358
Arenhövel Friedrich 465
Alabrudzińska Elżbieta 29
Alexis Wilibald 395
Althausen Ernst 33
Althoff Friedrich Theodor 60
Amundsen Roald 223
Andersen Hans Christian 222, 223, 224
Andersen-Nexö Martin 215
Andrzejewski Marek 37, 39, 40, 104
Arciszewski Mirosław 406
Arndt Nikolaus 35
- B**
Bach Johann Sebastian 363
Balling Mads Ole 36
Balzac Honore de 219
Bamberger-Stemmann Sabine 36
Bandrowski Juliusz zob. Kaden-Bandrowski
Juliusz
Banek Sigismund 180, 286
Bang Hermann 215
Barlach Ernst 213
Baudissin Thekla von 214
Bechstein Ludwig 222, 223, 224
Beecher-Stowe Harriet 223
Bender Georg 358
Benn Gottfried 465
Berchem-Königsfeld Eduard von 385
Berend Alice 214
- B**
Bergemann Fritz 128
Bergengruen Werner 224
Bermann Richard Arnold 463
Berning Wilhelm 121
Beumelburg Werner 395, 465
Biedermann Paul 61, 133, 140, 142, 146, 289,
343, 398, 443
Biedrzycki Eugeniusz 390
Biegański Zdzisław 31
Bierschenk Theodor 34, 37, 369
Binding Rudolf G. 465
Bitter Johannes von 62
Björnson Bjørnstjerne 215
Blachetta-Madajczyk Petra 35
Blau Paul 358
Bloem Walter 213, 214, 465
Blunck Hans Friedrich 465
Bociański Ludwik 380
Boetticher Hermann von 395
Böhme Traugott 395
Bojer Johan 215
Bolek Rudolf 346
Böttcher Max Karl 465
Bourgogne Adrien Jean Baptiste François 224
Brachmann Joachim 393
Brandt Rolf 465
Braun Johannes 122
Brauner Theodor 315
Brecht Bertolt 227, 462
Brehm Alfred 224

---

* Indeks osobowy nie obejmuje nazw osobowych występujących w przypisach i bibliografii.

- Breit Holger 35
Brentano Clemens 223
Breyer Albert 37, 360
Breyer Richard 34
Breyer, rodzina 46
Broch Hermann 463
Bronnen Arnolt 465
Broszat Martin 34
Brozek Andrzej 30
Brües Otto 465
Brust Alfred 465
Bulcke Carl 465
Burte Hermann 465
Büttner Albert 45, 121
Büttner Reinhold 315
Bykowski Leon 408
- Carossa** Hans 465
Caspari Gertrud 224
Chale Gustaw 223
Chojnowski Andrzej 32
Choromański Michał 219
Chrzanowski Feliks 28
Cichocka-Petrażycka Zofia 27, 431
Claudius Hermann 465
Conrad Joseph 215, 219
Cooper James Fenimore 223, 224
Coster Laurens Janszoon 223
Cremer Hans Martin 465
Curtze Maximilian 358
Cwienk Ewald 281
Cygański Mirosław 37
Czech-Jocheberg Erich 402
Czembor Henryk 31
- Dahn** Felix 214
Dahrman Gustav 136, 137, 148, 149, 201, 288
Damaschke Willi 293
Danielewski Jan 361
Danieyko Bohdan 426
Daum Fritz 395
Dąbrowska Zofia zob. Gaca-Dąbrowska Zofia
Dąbrowski Roman 28, 30, 37
Dąbrowski Włodzimierz 27
DeFoe Daniel 223, 224
Dehnert Berta 393
Dehnert Bronisława 393
Dickens Charles 212, 215, 223, 244
- Diers Marie 465
Dittmann August 337
Dłużniewski Franciszek 292
Dobermann Paul 233
Döblin Alfred 227, 462, 463
Dörfler Peter 213, 214, 465
Dostojewski Fiedor 213, 214, 219
Dreger Friedrich von 200
Drewniak Bogusław 35, 40
Dreyer Max 465
Dülberg Franz 465
Dzieniakowska Jolanta 38
Dziergwa Roman 35, 40
Dziubek 393
- Ebers** Georg Moritz 228
Ebner-Eschenbach Marie von 212, 213, 214
Eckardt Ferdinand 465
Edenkoben Richard zob. Schneider-Edenkoben Richard
Eger Wilhelm 279
Eichendorff Joseph von 219, 278
Eichler Adolf 33, 347
Eschenbach Marie von zob. Ebner-Eschenbach Marie von
Eser Ingo 36
Euringer Richard 465
Eyth Max 223, 224
- Fallada** Hans 462
Fałęcki Tomasz 30
Feitzinger Edward 250, 251, 339
Fesser Hans 279
Feuchtwanger Lion 462, 463
Fiedor Karol 30, 119
Finckh Ludwig 465
Fitzek Rudolf 295, 302, 303
Flake Otto 465
Fleischer Charlotte 296
Floericke Kurt 224
Focke Rudolf 61
Fontane Theodor 212, 213, 214
Forster Albert 144
France Anatol 219
Franck Hans 465
Francke E. 224
Frank Bruno 463
Frank Leonhard 463
Frenssen Gustav 465

- Frey Alexander Moritz 463
Freytag Gustav 224, 393, 396
Freytag Hans 115
Friedrich Heibron 115
Frings Josef 121
- G**abzdyl Teofil 267, 389, 390
Gaca-Dąbrowska Zofia 39, 423
Gackenholz Hermann 403
Galsworthy John 214, 215, 219
Ganghofer Ludwig 213, 214
Gastpary Woldemar 31
Geiger-Gog Annie 223, 224
Geitzler Max 214
Gentzen Felix Heinrich 34
German Juliusz 391
Gerstäcker Fritz 223, 224
Gębołyś Zdzisław 38, 104
Ginsberg Fritz 223, 224
Gjellrupp Karl 215
Glaeser Ernst 462
Gleichen-Rußwurm Heinrich von 465
Gliwa Wilhelm 295
Glücksmann Sigismund 82
Goebbels Josef 229
Goetel Ferdinand 216, 219
Goethe Johann Wolfgang von 372, 396
Gog Annie zob. Geiger-Gog Annie
Gogol Mikołaj 214
Gollnick Ernst 286, 291
Göring Hermann 229, 402
Gorki Maksym 214
Gotthelf Jeremias 224
Göttschling Anna 299, 307, 403
Grabowski Kazimierz 346
Grabski Władysław 378
Graebe Kurt 75, 79, 287, 343
Graesel Arnim 298
Graf Oskar Maria 463
Grażyński Michał 380, 381, 382, 391, 401, 406
Greiner Piotr 32
Greinz Rudolf 214
Grelewski Stefan 27
Griese Friedrich 465
Grimm Hans 465
Grimm, bracia 222, 223, 224, 395
Grobicki Błażej 284
Gröschel Bernhard 35
Grube Max 465
Grünberg Karol 37
Guenther Johannes von 465
Gustaw Adolf, król Szwecji 25, 45, 124, 163, 256, 383
Gwadera Małgorzata 38
- H**aensel Carl 465
Hagenbeck Carl 223
Hahn Theodor von 135
Halbe Max 465
Hamel Ilse 466
Hamsun Kurt 214, 215, 219
Hansjakob Heinrich 213
Harder Agnes 466
Hasbach Erwin 382, 404
Hauff Wilhelm 222
Hauptmann Georg 48, 466
Hauser Przemysław 27, 28, 31, 37
Hebel Johann Peter 224
Hedenstierna Alfred 215
Heiberg Hermann 214
Heidelck Friedrich 33
Heike Otto 34, 37
Heinl Karl 466
Heinrich Luise 296
Held Hans Ludwig 466
Hemin Sven 224
Henckel von Donnersmarck 328
Hensel Jürgen 35
Herma Karl 303
Hermann Alfred 342
Hermann G. 214
Herzog Friedrich W. 466
Herzog Rudolf 466
Hess Rudolf 117, 118
Hesse Hermann 213, 214, 227, 462
Hessel Franz 463
Heyse Paul 213
Hilsenbeck Adolf 438
Hirschfeld Georg 213
Hitler Adolf 53, 118, 127, 134, 144, 170, 190, 206, 227, 229, 278, 294, 344, 345, 348, 350, 361, 368, 376, 379, 383, 384, 385, 397, 399, 400, 401, 402, 407, 408, 410, 446
Höcker Paul Oskar 466
Hoffmann Walter 147, 292, 298
Hohenlohe-Ildefingen 328

- Holst Adolf 224
Holwe Ernst 403
Horn Ewald 296
Horst Adolf 223
Huch Ricarda 213, 466
Hülßen Hans von 466
Hülßenbeck Richard 463
Hummel Richard 223, 224
- Ibsen Henrik 219, 395
Igielski Witold 395
Irrgang Ruth zob. Köhler-Irrgang Ruth
Iwanicki Mieczysław 30, 38
Iwanowski Wacław 426
- Jacob Heinrich Eduard 463
Jahn Bruno Herbert 466
Jan Henryk XV von Hochberg 328
Janowski 389
Jarczyk Aleksandra 38, 198, 279
Jendricke Paul 46, 371
Jenkner Gustav 337
Jenkner Hildegard 296
Jesionowski Alfred 393, 394
Jocheberg Erich zob. Czech-Jocheberg Erich
John W. 337
Johst Hanns 466
Jung Franz 462
Jungnickel Max 466
Jurek Tomasz 368
- Kaczmarek Ryszard 32
Kaden-Bandrowski Juliusz 219
Kafka Franz 227
Kaganowicz Sima 39
Kaisig Karl 64, 138, 288
Karasek Alfred 303
Kasack Hermann 466
Katz Richard 463
Kauder Viktor 33, 37, 123, 137, 138, 139, 148, 149, 151, 180, 187, 207, 208, 254, 255, 289, 293, 294, 299, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 309, 311, 312, 334, 398, 404, 406, 443
Keitsch Frank 34
Keller Paul 213, 214
Kempa Andrzej 31, 37
Kempf 400
- Kesten Hermann 463
Kiec Olgierd 29
Kipling Rudyard 215, 224
Kisch Egon Erwin 463
Kleindienst Alfred 35
Klementz Paula 180, 292
Klinker Friedrich 133, 140, 142, 292
Kloers Sophie 223
Kloss Erich 224
Kłaczko Jarosław 29
Kneifel Eduard 34, 360
Knosala Józef 393
Knudsen Hans 466
Kobiela Ludwik 292
Kochanowski Jan 219
Köhler-Irrgang Ruth 466
Kohne Gustav 466
Kohnert Hans Joachim 382
Kolb Anette 463
Kolbenheyer Erwin Guido 224, 466
Köln Matthias 296
Kolumb Krzysztof 223
Komar Stanisław 27
Königsfeld Eduard von zob. Berchem-Königsfeld Eduard von
Körber Irmgard von 140, 142
Kossak Zofia 215
Kosmann Oskar 360
Kotowski Albert S. 31, 32, 35, 36, 50, 378, 382
Kotowski Wojciech zob. Kotowski Albert S.
Kowalak Tadeusz 30
Kowoll Johann 82
Krahmer-Möllenberg Erich 115, 147, 168, 186, 207, 287, 288, 289, 295, 402
Kramer R. 224
Krasuski Jerzy 37
Kraszewski Józef Ignacy 215, 219
Krekeler Norbert 34, 37, 383
Kriedte Adolf 339
Kriedte Arnold 193, 339, 371, 372
Kronig Artur 350, 361
Kruk Hermann 39, 408
Krzyżanowski Lech 32
Kubaczyńska Monika 36
Kuhn Walter 33, 34, 37, 299, 302
Kupczyński Tadeusz 391, 402
Kurek Jalu 219
Kursell Otto von 117, 118

- Küster Rudolf 62, 64
Kwoka Bernard 48
- L**
Ladewig Paul 311
Lagerlöf Selma 212, 214, 215
Lakeberg Beata Dorota 36
Lange Carl 281, 466
Leers Johannes von 466
Leonhard Rudolf 463
Lersch Heinrich 466
Lessing Gotthold 219
Leyh Georg 438
Lilienfein Heinrich 466
Lindenlaub Georg 224
Lisiecki Arkadiusz 64, 248
Loerke Oskar 466
Lofting Hugh 223, 224
London Jack 215, 219, 224
Löns Hermann 213, 214
Lück Kurt 29, 33, 37, 105, 135, 144, 145, 146, 148, 151, 180, 187, 207, 228, 289, 290, 291, 366, 404, 405, 406, 443
Ludwig Emil 463
- Ł**
Łuckiewicz Iwan 426
- M**
Macala Jarosław 32
Madajczyk Petra zob. Blachetta-Madajczyk Petra
Mann Heinrich 227, 462, 463
Mann Klaus 463
Mann Thomas 207, 219, 227, 462, 464
Marryat Friedrich 213, 214, 223, 224
Marzec Beata 28
Maślankiewicz Piotr 409
Matelski Dariusz 28, 31, 36, 37, 233
Mauersberg Stanisław 30, 38
Maupassant Guy 215, 219
May Karl 277
Mazurek Stefania 393
Meducka Marta 39
Meissner Lucjan 30
Menzel Gerhard 466
Menzel Herybert 466
Meyer Alfred Richard 466
Michejda Władysław 157, 315
Michniak Barbara 39
Mickiewicz Adam 219
Miegel Agnes 466
- Mielke Heinrich 280
Milkau Fritz 148, 194, 289
Minasowicz Józef 387
Mirbt Karl-Wolfgang 299
Mirbt Rudolf 128
Mochola Andrzej 433
Model Else 223
Mohl Robert 224
Möllenberg Erich zob. Krahmer-Möllenberg Erich
Molo Walter von 395, 466
Moltke Hans Adolf von 385, 406
Moltke Helmuth Karl Bernard von 395
Mörike Eduard 224
Mühlen-Schulte Georg 466
Müller August 46
Müller-Partenkirchen Fritz 466
Münchhausen Börries Freiherr von 466
Musil Robert 227, 462, 464
- N**
Nansen Fridtjof 223
Nasarski Peter 34, 35, 37
Naso Eckart von 466
Nettelbeck Joachim 395
Neumann Robert 464
Neurath Konstantin von 385
Nexö Martin zob. Andersen-Nexö Martin
Nitz Reinhard 296
Nöldeke Wilhelm 228
Nordblom Pia 35, 529
Nostitz-Wallwitz Helene von 466
- O**
Ohnet Georges 214
Olbrich Otto 318
Olden Balder 463
Olden Rudolf 463
Oldenburg Friedrich 338
Olszówka Małgorzata zob. Gwadera Małgorzata
Ompfeda Georg 213, 214
Orzeszkowa Eliza 215
Ossendowski Ferdynand 216
Ossietzky Carl von 229
- P**
Pages Helenne 223, 224
Pant Eduard 35, 82, 318, 342, 346, 384, 446
Parczyk Alois 299, 304
Partenkirchen Fritz zob. Müller-Partenkirchen Fritz

- Pastenaci Kurt 395
Perutz Leo 464
Petrażycka Zofia zob. Cichocka-Petrażycka Zofia
Pieper Helmut 34
Piłsudski Józef 160, 219
Plivier Theodor 464
Polgar Alfred 464
Pollak Michał 402
Ponten Josef 223, 224, 466
Porożyński Henryk 30
Potocki Stanisław 30, 37
Pradelok Ignacy 389
Prażmowski Józef 28
Presber Rudolf 466
Proewe Adolf 358
Proewe Leopold 358
Prus Bolesław 215
Przybyszewski Stanisław 215, 219
Pulikowski Arkadiusz 48
Puzio Alfred 37, 104
Puzio Krystyna 104
- Raabe** Wilhelm 212, 214
Rackiewicz Władysław 380
Radtke Gustav 371
Raff Helene 224
Rasmus Hugo 35
Rauschnig Hermann 29, 33, 37, 98, 133, 140, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 151, 173, 186, 207, 289, 290, 291, 299, 310, 334, 343, 357, 398, 404, 438, 443
Rehbein Arthur 466
Reicke Ilse 467
Reinheimer Sophie 224
Reinke Charlotte 281
Remarque Erich Maria 227, 462, 464
Renn Ludwig 227, 462, 464
Reymont Władysław S. 212, 215, 219
Ręgorowicz Ludwik 28
Rhode Gotthold 34
Ribbentrop Joachim 381
Rodziewicz Maria 215
Rogall Joachim 35
Rosegger Peter 213, 222, 224
Rosenberg Alfred 44, 402
Rosner Karl 228
Rothert Angelica 197, 200, 273
Rubinstein Hilde 464
- Rump Albert 46
Rußwurm Heinrich von zob. Gleichen-Rußwurm Heinrich von Rzechulka 136
- Saenger** Bernhard von 371
Sahl Hans 464
Sawicki Jakub 27
Schaeffer Albrecht 464
Schäfer Wilhelm 467
Scharlach Fritz 302
Schaube Margarete 399
Schauwecker Franz 467
Scheffen Wilhelm 123, 207, 208, 312
Scherer Emil Clemens 121
Schieber Anna 222, 224
Schiller Friedrich 200, 219
Schirmer Franz 133
Schlaf Johannes 467
Schmidt Ch. 224
Schnack Anton 467
Schnack Friedrich 467
Schneider-Edenkoben Richard 467
Scholem Gershom 464
Scholz Wilhelm von 467
Schönbeck Otto 132
Schreyer Lothar 467
Schriewer Franz 37, 296, 298, 308
Schröder Alfred 296
Schröer Gustav 213, 214, 467
Schubin Ossip 214
Schulte Karl Joseph 121
Schulte Georg zob. Mühlen-Schulte Georg
Schulz Kurd 37, 294, 304, 307
Schussen Wilhelm 467
Schuster Wilhelm 37, 133, 136, 138, 146, 147, 148, 151, 203, 254, 288, 289, 294, 296, 299, 301, 302, 303, 306, 309, 311, 398, 403, 438, 443
Schütze Hermann 358
Schwab Gustav 223, 224
Scott Walter 214, 215, 395
Sealsfield Charles 223, 224
Seefeldt Franz 362
Seghers Anna 464
Seidel Ina 467
Seidel Willy 467
Semrau Arthur 358
Sethon Ernest zob. Thompson-Sethon Ernest

- Siebe Josephine 223, 224
Sienkiewicz Henryk 212, 214, 215
Sieroszewski Waclaw 219
Siewers Johannes 115
Siewers Karl 224
Sikorski Władysław 377, 378
Six Franz Alfred 115
Słowacki Juliusz 219
Sohnrey Heinrich 467
Soyka Otto 464
Speckmann Dietrich 467
Spielhagen Friedrich 214
Spyri Johanna 224
Stachowiak Jan 233
Stanisław August Poniatowski, król Polski 219
Steinacher Hans 45, 128, 129, 149, 150
Stemman Sabine zob. Bamberger-Stemman Sabine
Steugweit Heinz 467
Steuern Fritz 395
Stevenson Robert Louis 219, 223
Stieve Fritz 115
Stoliński Zygmunt 27, 28
Storm Theodor 214, 224, 396
Stowe-Becher Harriet zob. Beecher Harriet
Stratz Rudolf 214
Strauss Emil 467
Strauß und Torney Lulu von 467
Stucken Eduard 467
Sudermann Hermann 214
Swart Friedrich 34, 45, 98, 358
Swift Jonathan 223, 224
Sworakowski Witold 28
Szafran J. 390
Szafranek 181
Szczeponik Thomas 318
Szczerbiński Henryk 31
Szefer Andrzej 30
Szewczenko Taras 418, 419
- T**
Terdenge Hermann 115
Thompson-Seton Ernst 224
Tietze Hans 132, 133
Tjaben Hans 133
Tołstoj Lew 212, 214, 219
Torberg Friedrich 464
Traven Bruno 464
Treviranus Gottfried 114, 376, 397
Truchim Stanisław 28
- Tucholsky Kurt 227, 229
Tumm Otto 358
Turgieniew Iwan 214, 219
Turowski Stefan 31
Twardowski Fritz von 115
Tyszkiewicz Eustachy 426
- U**
Uhle Ulrich 228
Uhse Bodo 464
Ulbrich Fritz 364
Ulitz Otto 82, 133, 137, 391
Undset Sigrid 215
Unruh Fritz von 464
Utta August 89, 347
- V**
Vasco da Gama 223
Verne Jules 214
Vesper Will 467
Viebig Klara 213, 214
Voigt-Diedrichs Helene 467
Voss Hermann 157, 315
- W**
Wagner Oskar 46
Walser Robert 462
Wallwitz Helene zob. Nostitz-Wallwitz Helene von
Wassermann Jakob 214
Weber Christoph 149
Weber Leopold 224
Wegner Leo 45, 98, 357
Wehner Josef Magnus 467
Weich Käthe 292, 295
Weinheber Josef 467
Weismantel Leo 467
Werfel Franz Viktor 207, 464
Werner Bruno E. 467
Wesper Willy 223, 224
Wierzyński Kazimierz 219
Wiesner Rudolf 34, 350, 351
Wildenbruch Ernst 213
Wildungen Ludwig Karl Eberhard von 224
Wilhelm, cesarz 60
Winkler Max 168
Witos Wincenty 377, 378
Wolff Adolf Wilhelm 214
Wolzogen Ernst von 214
Wörner Charlotte 224
Wójcik Katarzyna 28
Wrobel Franz 277, 299, 304

- Wróblewski Jan 62, 64
Wyspiański Stanisław 219
- Zahn** Ernst 213
Zalski, nauczyciel 390
Zapolska Gabriela 215
Zerbe Emil 76, 89, 361
Zerkaulen Heinrich 467
Zieliński Zygmunt 32
Zillich Heinrich 467
Zinzer Wilhelm 350
Zipser Hellmut 148, 297, 299, 310, 312
Zivier Ezechiel 395
- Zobelitz Hans Caspar von 214, 467
Zöckler Paul 141, 144, 151, 180, 187, 206,
208, 287, 290, 291, 293, 294, 296, 299,
310, 311, 331, 361, 443
Zöckler Theodor 144, 204, 316, 329
Zola Emil 215, 219
Zuckmayer Carl 227
Zweig Arnold 227, 464
Zweig Stefan 227, 464
- Żeromski** Stefan 215
Żółkiewski Stefan 282

Indeks nazw miejscowych*

Aleksandrowice (Alexanderfeld) zob. Bielsko-
-Biała-Aleksandrowice
Aleksandrów (Alexanderhof, Alexandrow)
87, 359
Alexanderfeld zob. Aleksandrowice
Alexanderhof zob. Aleksandrów
Alexandrow zob. Aleksandrów
Alzen zob. Hałcnów
Anhalt zob. Hołdunów
Augustów (Augustdorf) 362

Baginsberg zob. Bagińszczyzna
Bagińszczyzna (Baginsberg) 257
Baranowicze 425, 432
Belchental zob. Bełchatów
Belostok zob. Białystok
Bełchatów (Belchental) 468
Berent zob. Kościerzyna
Bergen zob. Góra
Berlin 44, 45, 121, 126, 129, 132, 138, 149,
165, 166, 168, 170, 173, 185, 186, 187,
195, 200, 203, 206, 294, 295, 296, 340,
341, 343, 358, 381, 393, 403
Beuthen zob. Beuthen
Biała zob. Biała
Biała (Biala) 65, 80, 84, 192, 210, 216, 227,
256, 257, 320, 362
Białystok (Belostok) 47, 87, 88, 420, 423,
448

Bielitz zob. Bielsko
Bielsko (Bielitz) 65, 66, 80, 81, 83, 104, 194,
197, 199, 204, 210, 212, 216, 227, 228,
248, 249, 250, 251, 253, 266, 272, 275,
276, 293, 294, 296, 311, 319, 326, 332,
333, 337, 349, 350, 366, 370, 453, 462,
463, 465, 468
Bielsko-Aleksandrowice 453
Bieruń 253, 400, 454
Bieruń Nowy (Neuberun) zob. Bieruń
Bieruń Stary (Altberun) zob. Bieruń
Birkental zob. Brzezinka
Birnbaum zob. Międzychód
Bismarckhütte zob. Chorzów
Bogucice (Boguschütz) zob. Katowice-Bogu-
cice
Bogumin (Oderberg) 405
Bolechow zob. Bolechów
Bolechów (Bolechow) 367
Bonn 44, 45, 46, 48, 62, 122, 295, 296
Breslau zob. Wrocław
Brigidau zob. Brygidówka
Brno (Brünn) 47
Brodnica (Strasburg) 246, 399
Bromberg zob. Bydgoszcz
Brünn zob. Brno
Brygidówka (Brigidau) 84
Brynica 198
Brześć 433

---

* Indeks nazw miejscowych nie obejmuje nazw z przypisów i bibliografii. W nawiasach podano niemieckie nazwy miejscowości.

- Brzezie nad Odrą (Hohenbirken) zob. Raci-bórz-Brzezie
- Brzezinka (Birkental) zob. Mysłowice-Brze-zinka
- Buchacz 221
- Buschdorf zob. Zakrzewo
- Bydgoszcz (Bromberg) 26, 31, 41, 43, 77, 96, 97, 102, 103, 107, 132, 139, 140, 141, 142, 167, 170, 174, 175, 177, 178, 182, 183, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 204, 217, 233, 239, 242, 243, 244, 261, 263, 264, 285, 287, 292, 293, 319, 320, 329, 332, 333, 337, 338, 343, 349, 357, 358, 363, 365, 366, 368, 370, 371, 386, 397, 400, 406, 409, 432, 442, 468
- Bydgoszcz-Fordon 69
- Bytom (Beuthen) 203, 292
- Carlstein** zob. Radostowice
- Chelmno (Kulm) 77, 141, 183, 246, 265
- Chelmża (Kulmsee) 243, 246, 270, 370
- Chodzież (Kolmar) 77, 264, 366, 407
- Chojnice (Konitz) 77, 183, 199, 243, 246, 265, 320, 366, 468
- Chorzow zob. Chorzów
- Chorzów (Bismarckhütte, Chorzow, Hajduki Wielkie, Königshütte, Królewska Huta, Wielkie Hajduki) 42, 81, 104, 136, 158, 178, 192, 210, 211, 212, 216, 227, 228, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 263, 266, 267, 272, 285, 286, 295, 304, 350, 352, 371, 388, 393, 399, 400, 453, 454, 468
- Chropaczów (Schlesiengrube) zob. Święto-chłłowice-Chropaczów
- Chrośno (Krosen, pow. Bydgoszcz) 369
- Chwallowitz zob. Chwałowice
- Chwałowice(Chwallowitz)zob.Rybnik-Chwałowice
- Cieszanów 84
- Cieszyn (Teschen) 65, 80, 81, 116, 193, 194, 249, 250, 251, 252, 253, 266, 307, 319, 333, 338, 339, 405, 453
- Cyców 468
- Czarne Błoto, pow. toruński (Schwarzbrun) 199
- Czarnikau zob. Czarnkowo
- Czarnkowo 265, 268
- Czarnków (Czarnikau) 265, 268, 320, 468
- Czeski Cieszyn (Tschechisch Teschen) 405
- Danzig** zob. Gdańsk
- Dąb (Domb) zob. Katowice-Dąb
- Dąbrowy Wielkie (Elsendorf, pow. Byd-goszcz) 269
- Dąbrówka Mała (Klein-Dombrowka, Eiche-nau) zob. Katowice-Dąbrówka
- Dębowa Góra k. Poznania 398
- Dietfurt zob. Żnin
- Dirschau zob. Tczew
- Dobromil 84
- Domb zob. Dąb
- Dornfeld 257, 362, 468
- Dortmund 126
- Dresden zob. Drezno
- Drezno (Dresden) 358
- Drohobycz 84
- Dubno 429, 468
- Düsseldorf 48
- Działdowo (Soldau) 243, 246, 265, 468
- Elbing** zob. Elbląg
- Elbląg (Elbing) 58
- Elsendorf zob. Dąbrowy Wielkie
- Emmanuelgrube zob. Katowice-Murcki
- Flensburg** 296, 297
- Fordon, pow. Bydgoszcz zob. Bydgoszcz-Fordon
- Freistadt zob. Frysztat
- Friedenshütte zob. Nowy Bytom
- Frysztat (Freistadt) zob. Karwina-Frysztat
- Gdańsk** (Danzig) 10, 16, 22, 39, 58, 59, 126, 143, 144, 165, 290, 292, 356, 358, 381, 434, 435, 436, 437, 438
- Gdingen zob. Gdynia
- Gdynia (Gdingen) 468
- Genewa (Genf) 42
- Genf zob. Genewa
- Gieschewald zob. Giszowiec
- Giszowiec (Gieschewald) zob. Katowice-Giszowiec
- Gizycko (Lötzen) 195
- Gliwice 137
- Gnesen zob. Gniezno
- Gniew (Mewe) 243, 246, 468
- Gniezno (Gnesen) 77, 263, 264
- Godula (Godulahütte) 454
- Godulahütte zob. Godula

- Golasowice (Gollasowitz) zob. Ruda Śląska
Gollasowitz zob. Golasowice
Gostyn zob. Gostyń
Gostyń (Gostyn) 454
Góra, pow. Jarocin (Bergen) 389
Grabowiec 268
Granice k. Imielina 400
Grätz zob. Grodzisk
Graudenz zob. Grudziądz
Grodno 315, 432, 458
Grodzisk (Grätz) 264
Groß Bösendorf zob. Wielka Zła Wieś
Gródek Jagielloński 84
Grudziądz (Graudenz) 31, 77, 102, 107, 140, 141, 142, 174, 175, 177, 178, 182, 183, 190, 192, 193, 199, 204, 233, 242, 243, 244, 246, 265, 271, 285, 296, 320, 338, 339, 363, 366, 371, 372, 397, 399, 409, 468
- Haag** zob. Haga
Haga (Haag) 167
Hajduki Wielkie (Bismarckhütte) zob. Chorzów
Halle 138, 288
Hamburg 121
Herne 48
Hohenbirken zob. Brzezie nad Odrą
Hohenloehütte zob. Wełnowiec
Hohensalza zob. Inowrocław
Hołdunów (Anhalt) 453
Horochów 429
- Imielin 400, 454
Inowrocław (Hohensalza) 75, 77, 102, 141, 204, 242, 263, 264, 468
- Jablunkau zob. Jabłonków
Jabłonków (Jablunkau) 405
Jabłonów, pow. Brodnica 399
Jarocin (Jarotschin) 267, 389, 468
Jarosław (Jaroslau) 468
Jastrzębie 269
Jaworów 84
Jazd 454
Josefinendorf zob. Józefówka
Józefówka (Josefinendorf) 84
- Kaiserslautern 46
Kalkhorst 296
- Karthaus zob. Kartuzy
Kartuzy (Karthaus) 246
Karwina-Frysztat 405
Katowice (Kattowitz) 26, 41, 42, 45, 47, 48, 62, 81, 83, 102, 103, 107, 116, 123, 137, 138, 139, 148, 166, 167, 170, 171, 178, 180, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 203, 204, 207, 210, 211, 212, 216, 217, 227, 228, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 263, 265, 266, 267, 272, 275, 278, 279, 285, 286, 287, 292, 293, 294, 299, 300, 306, 318, 332, 333, 337, 338, 349, 352, 358, 366, 393, 403, 409, 453, 454, 455, 462, 463, 468
Katowice-Bogucice 252
Katowice-Dąb 252
Katowice-Dąbrówka 453
Katowice-Giszowiec 252, 267, 453
Katowice-Murcki 453
Katowice-Nikiszowiec 252, 268, 453, 455
Katowice-Roździeń 267
Katowice-Szopienice 267, 455
Katowice-Wełnowiec 456
Kattowitz zob. Katowice
Kiel zob. Kilonia
Kielce 423, 448
Kilonia (Kiel) 149
Klagenfurt 527
Klein-Dombrowka zob. Dąbrówka Mała
Knurów zob. Knurów
Knurów (Knurow) 456
Kobior zob. Kobiór
Kobiór (Kobior) 251, 252, 453, 455
Koblencja (Koblentz) 44
Koblentz zob. Koblencja
Kolmar zob. Chodzież
Köln zob. Kolonia
Kolomea zob. Kołomyja
Kolonia (Köln) 44, 45, 48
Koluszki 468
Kołomyja (Kolomea) 255, 367, 468
Königsberg zob. Królewiec
Königshütte zob. Chorzów
Konitz zob. Chojnice
Konstantynów (Tremstedt) 359, 468
Kopanica, pow. Wolsztyn (Kopnitz) 268
Kopenhaga 36
Kopnitz zob. Kopanica
Koschentin zob. Koszęcin

- Koschmin zob. Koźmin
Koszęcin (Koschentin) 103, 194, 328, 455
Kosztow zob. Kosztowy
Kosztowy (Kosztow) 455
Kościerzyna (Berent) 246, 265
Kowel 416, 429
Koźmin (Koschmin) 264
Krakau zob. Kraków
Kraków (Krakau) 41, 43, 44, 45, 65, 66, 83, 84, 85, 102, 116, 135, 166, 195, 203, 205, 235, 336, 420, 449, 468
Krosen zob. Chrośno
Krotoschin zob. Krotoszyn
Krotoszyn (Krotoschin) 319
Królewiec (Königsberg) 58
Królewska Huta (Königshütte) zob. Chorzów
Kruschin zob. Kruszyn
Kruszyn (Kruschin) 269
Książ, pow. śremski 390
Kulm zob. Chełmno
Kulmsee zob. Chełmża
- L**
Lask zob. Łask
Leipe zob. Lipno
Leipzig zob. Lipsk
Lemberg zob. Lwów
Lendzin zob. Łędziny
Leschew zob. Pleszów
Leszno (Lissa) 141, 178, 183, 192, 210, 216, 242, 243, 264, 284, 319, 468
Lewandówka 362
Łędziny (Lendzin) 253, 455
Linz 127
Lipine zob. Lipiny
Lipiny (Lipine) zob. Świętochłowice-Lipiny
Lipno (Leipe) 87
Lipsk (Leipzig) 48, 126, 292, 393, 403
Lissa zob. Leszno
Lobnitz zob. Wapienica
Lobsens zob. Łobżenica
Lochowo zob. Lochowo
Łódz zob. Łódź
Loslau zob. Wodzisław
Lötzen zob. Giżycko
Lublin 448
Lublinitz zob. Lubliniec
Lubliniec (Lublinitz) 253, 266, 453, 468
Lüneburg 27
Łuck zob. Łuck
- Lwów (Lemberg) 41, 46, 47, 65, 66, 83, 84, 85, 96, 102, 105, 116, 134, 176, 192, 194, 195, 197, 199, 204, 205, 235, 255, 256, 257, 270, 278, 279, 320, 326, 330, 332, 333, 338, 362, 364, 367, 371, 416, 417, 418, 419, 420, 449, 468
- Ł**
Łask (Lask) 429
Łaziska Górne (Ober Lazisk)
Łaziska Średnie (Mittel Lazisk)
Łobżenica, pow. wyrzyski (Lobsens) 199
Łochowo (Lochowo) 269
Łódź (Łodz) 25, 26, 34, 41, 43, 45, 53, 67, 68, 86, 87, 88, 89, 100, 101, 102, 103, 107, 116, 140, 166, 167, 170, 172, 175, 178, 190, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 200, 203, 204, 205, 217, 229, 236, 237, 238, 259, 261, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 286, 287, 289, 291, 294, 311, 318, 321, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 338, 343, 346, 347, 348, 352, 359, 360, 361, 363, 367, 385, 386, 400, 420, 432, 442, 448, 468
Łuck (Łuzk) 204, 330, 333, 338, 404, 416, 429, 432
- M**
Marburg 44, 46, 48, 126
Mechoń 390
Mewe zob. Gniew
Mieciężyn, pow. Żniński 390
Mielec 84
Międzychód (Birnbau) 243, 468
Międzyrzecze Górne 453
Mikołów (Nikolai) 221, 251, 252, 253, 267, 272, 453, 455
Mikołów-Mokre 455
Mirowice 269
Mittel-Lazisk zob. Łaziska Średnie
Mogilno 263, 264
Mokrau zob. Mokre
Mokre (Mokrau) zob. Mikołów-Mokre
Mönchengladbach 46
Morasko zob. Poznań-Morasko
Moritzfelde zob. Murucin
Mościska 84
Münchenthal zob. Mużyłowice
Murcki (Emmanuelgrube) zob. Katowice-Murcki
Murucin, pow. Bydgoszcz (Moritzfelde) 269

- Mużyłowice (Münchenthal) 66
Myslowitz zob. Mysłowice
Mysłowice (Myslowitz) 192, 206, 210, 211, 212, 216, 227, 251, 252, 253, 267, 272, 399, 453, 455, 462, 463, 468
- Nakl** zob. Nakło
Nakło (Nakl) 243, 247, 468
Neu Sandetz zob. Nowy Sącz
Neu-Berun zob. Nowy Bieruń
Neubruh zob. Zarośle Cienkie
Neudeck zob. Świerklaniec
Neumarkt zob. Nowy Targ
Neustadt zob. Wejherowo
Neutomischel zob. Nowy Tomyśl
Niedobczyce (Niedobschütz) zob. Rybnik-Niedobczyce
Niedobschütz zob. Niedobczyce
Niedwitz zob. Niedźwiedź
Niedźwiedź, pow. Wąbrzeźno (Niedwitz) 403
Nikiszowiec (Nikischchicht) zob. Katowice-Nikiszowiec
Nikolai zob. Mikołów
Nojewo, pow. szamotulski 390
Nowa Wieś 221, 272, 453
Nowe Miasto 183
Nowogródek 448
Nowy Bieruń (Neuberun) zob. Bieruń
Nowy Bytom (Friedenshütte) zob. Ruda Śląska-Nowy Bytom
Nowy Sącz (Neu Sandetz) 84, 364, 367, 468
Nowy Targ (Neumarkt) 65
Nowy Tomyśl (Neutomischel) 77, 264, 319, 363, 407
- Ober Łazisk** zob. Łaziska Górne
Obornik zob. Oborniki
Oborniki (Obornik) 264
Opawa (Troppau) 42, 47
Orzegow zob. Orzegów
Orzegów (Orzegow) zob. Ruda Śląska-Orzegów
Osowagóra 269
Ostrau zob. Ostrawa
Ostrawa (Ostrau) 47
Oszmiana 427
- Pabianice** (Pabianitz) 87, 88, 259, 321, 359, 407
Pabianitz zob. Pabianice
Paprocka Huta 455
Petrikau zob. Piotrków Trybunalski
Piekary Śląskie-Szarlej 454, 455
Piła (Schneidemühl) 123, 296
Pińsk 432
Piotrków Trybunalski (Petrikau) 429
Pless zob. Pszczyna
Pleszew (Pleschew) 243, 264
Płock zob. Płock
Płock (Plock) 67
Posen zob. Poznań
Poznań (Posen) 26, 31, 43, 45, 60, 64, 77, 78, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 107, 116, 138, 139, 140, 145, 146, 166, 167, 170, 171, 174, 175, 177, 178, 182, 183, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 202, 204, 205, 207, 210, 211, 212, 216, 217, 227, 228, 232, 233, 241, 242, 243, 245, 247, 259, 263, 264, 271, 279, 285, 286, 287, 289, 291, 292, 294, 296, 299, 310, 311, 314, 319, 320, 332, 333, 334, 337, 338, 342, 344, 351, 354, 355, 357, 363, 366, 371, 372, 398, 404, 407, 409, 442, 448, 462, 463, 468
Preußisch Stargard zob. Starogard
Przemissel zob. Przemyśl
Przemyśl (Przemissel) 65, 320, 416
Przyłubice 269
Pszczyna (Pless) 178, 192, 221, 266, 296, 328, 393, 455, 468
Pszow zob. Pszów
Pszów (Pszow) 221, 252, 267, 389, 453
Puck (Putzig) 59, 243, 246
Putzig zob. Puck
- Racibórz-Brzezie** 197, 249, 390, 454
Radlin 221, 252, 265, 468
Radogoszcz 259
Radostowice (Carlstein) 455
Radzionkau zob. Radzionków
Radzionków (Radzionkau) 398
Radzionkow-Rojca 249, 455
Rakoniewice (Rakwitz) 243
Rakwitz zob. Rakoniewice
Ratingen 48
Rawa Ruska 84
Rawicz (Rawitsch) 178, 192, 207, 228, 242, 247, 264, 398, 407, 468

- Rawitsch zob. Rawicz
 Repten zob. Repty
 Repty Stare (Repten) 455
 Rippin zob. Rypin
 Rogasen zob. Rogoźno
 Rogoźno (Rogasen) 468
 Rojca zob. Radzionków-Rojca
 Rojowice, pow. Inowrocław 75
 Rosdzin zob. Roździeń
 Roździeń (Rosdzin) zob. Katowice-Roździeń
 Równe 407, 429
 Różyszczce 98, 468
 Ruda Pabianicka 87
 Ruda Śląska 221, 252, 468
 Ruda Śląska-Nowy Bytom 249, 390, 453
 Ruda Śląska-Orzęgów 453
 Rybnik 192, 253, 266, 272, 279, 293, 294, 393, 401, 455, 468
 Rybnik-Chwałowice 403
 Rydułtau zob. Rydułtowy
 Rydułtowy (Rydułtau) 454, 455
 Rypin (Rippin) 87
- Sambor** 416
 Samter zob. Szamotuły
 Sankt Augustin 44
 Sapiezanka 362
 Scharley zob. Szarlej
 Schillin zob. Silna
 Schlesiengrube zob. Chropaczów
 Schmiegel zob. Śmigiel
 Schneidemühl zob. Piła
 Schopinitz zob. Szopienice
 Schrimm zob. Środa
 Schubin zob. Szubin
 Schulitz zob. Solec Kujawski
 Schwarzbrun zob. Czarne Błoto
 Schwetz zob. Środa
 Schwientochlowitz zob. Świętochłowice
 Sępólno (Zempelburg) 246, 265, 320, 468
 Siedliska (Bredtheim) 362
 Siemianowice (Siemianowitz) 253, 267, 272, 284, 319, 454, 455
 Siemianowice-Laurahütte 468
 Siemianowitz zob. Siemianowice
 Silno (Schillin) 268, 314, 320
 Skoczów (Skotschau) 454, 468
 Skotschau zob. Skoczów
 Słupsk (Stolp) 123
- Sohrau zob. Żory
 Soldau zob. Działdowo
 Solec Kujawski (Schulitz) 269
 Stanislaw zob. Stanisławów
 Stanisławów (Stanislaw) 65, 66, 84, 85, 105, 192, 194, 204, 210, 216, 255, 257, 270, 315, 316, 326, 329, 333, 362, 367, 416, 449, 468
 Starogard (Preußisch Stargard) 141, 183, 243, 246, 320, 468
 Staude zob. Studzionka
 Stolp zob. Słupsk
 Strasburg zob. Brodnica
 Strellin zob. Strzelin
 Stryj 255, 364, 367, 416, 468
 Strzelno (Strellin) 264
 Stuttgart 45, 48, 120, 297
 Sucha Góra 455
 Suwalken zob. Suwałki
 Suwałki (Suwalken) 87, 88, 432
 Szamotuły (Samter) 243
 Szarlej (Szarlej) zob. Piekary Śląskie
 Szczecin (Stettin) 138, 140, 288, 308
 Szczecin zob. Stettin
 Szopienice (Schopinitz) zob. Katowice-Szopienice
 Szubin (Schubin) 77, 247, 263, 263, 264, 468
- Śmigiel** (Schmiegel) 264
Środa (Schrimm) 264
 Świecie (Schwetz) 183, 246
 Świerklaniec (Neudeck) 249, 251, 252, 328, 455
 Świętochłowice (Schwientochlowitz) 253, 266, 319, 352, 400, 454, 455, 468
 Świętochłowice-Chropaczów 400, 453
 Świętochłowice-Lipiny 253, 272, 352, 454, 455
 Święciany (Schwintzen) 428, 432
- Tarnopol** 449
Tarnowice 454
 Tarnowitz zob. Tarnowskie Góry
 Tarnowskie Góry (Tarnowitz) 62, 81, 103, 192, 221, 251, 252, 253, 266, 272, 285, 286, 294, 393, 407, 454, 455
 Tczew (Dirschau) 77, 102, 140, 141, 160, 174, 175, 177, 178, 180, 182, 190, 192, 204, 242, 243, 246, 271, 286, 320, 366, 369, 403, 468

- Teschen zob. Cieszyn
Thorn zob. Toruń
Tichau zob. Tychy
Topcze k. Równego 407
Tomaszów Mazowiecki 88, 382
Toruń (Thorn) 41, 43, 45, 58, 59, 77, 96, 116, 133, 141, 166, 178, 183, 190, 197, 204, 206, 233, 246, 263, 265, 271, 320, 338, 357, 358, 363, 366, 369, 386, 397, 401, 403, 468
Tremstedt zob. Konstancynów
Troppau zob. Opawa
Trzyniec (Trzynietz) 405
Trzynietz zob. Trzyniec
Tschechisch Teschen zob. Czeski Cieszyn
Tychy (Tichau) 456
- Vendsburg** zob. Więcbork
- W**apienica (Lobnitz) 454
Warschau zob. Warszawa
Warszawa (Warschau) 41, 44, 67, 88, 102, 166, 195, 205, 237, 238, 333, 336, 418, 420, 423, 432, 433, 448, 468
Warszowice (Warschowitz) 456
Warszowitz zob. Warszowice
Wągrowiec (Wongrowitz) 263, 264
Wejherowo (Neustadt) 246, 320, 434
Welnowiec (Hohenlohehütte) zob. Katowice-
-Welnowiec
Wiedeń (Wien) 46, 127, 358
Wielka Nieszawa 268, 270
Wielka Zła Wieś (Groß Bösendorf) 268
Wielkie Hajduki zob. Chorzów
- Wien zob. Wiedeń
Więcbork (Vendsburg) 246, 468
Wilcze, pow. Bydgoszcz (Wilscha) 269
Wilna zob. Wilno
Wilno (Wilna) 41, 47, 48, 67, 90, 91, 315, 420, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 432, 448, 468
Wilscha zob. Wilcze
Wirszitz zob. Września
Witoldowo (Wittelsdorf) 269
Wittelsdorf zob. Witoldowo
Włodzimierz Wołyński 416
Wodzisław (Loslau) 251, 252, 454, 456, 468
Wollstein zob. Wolsztyn
Wolsztyn (Wollstein) 77, 247, 338, 366, 468
Wongrowitz zob. Wągrowiec
Wreschen zob. Września
Wrocław (Breslau) 126, 309
Września (Wreschen) 264, 319, 371
Wtórki 269
Wyrzysk (Wirszitz) 77
- Z**arośle Cienkie (Neubuch) 268
Zazdrość 456
Zdołbunów 429
Zduńska Wola zob. Zduńska Wola
Zduńska Wola (Zduńska Wola) 88, 321
Zempelburg zob. Sępólno
Zgierz 87, 88, 197, 259, 359, 468
Zielonka 269
Zofiówka, gm. Silno 407
- Ż**nin (Dietfurt) 247, 264
Żory (Sohrau) 454, 456

Wykaz tabel

- Tabela 2.1. Stan liczebny niemieckich bibliotek ludowych na Pomorzu Gdańskim (1908)
- Tabela 2.2. Stan liczebny niemieckich bibliotek ludowych w Wielkopolsce (1905–1912)
- Tabela 2.3. Stan liczebny niemieckich bibliotek ludowych na Górnym Śląsku (1902–1911)
- Tabela 3.1. Liczebność Niemców na ziemiach polskich od końca XIX wieku do 1931 roku
- Tabela 3.2. Posłowie i senatorowie mniejszości niemieckiej w Sejmie i Senacie II Rzeczypospolitej
- Tabela 3.3. Ludność niemiecka w województwach pomorskim i poznańskim (1931)
- Tabela 3.4. Struktura wyznaniowa ludności niemieckiej w województwach pomorskim i poznańskim (1931)
- Tabela 3.5. Ludność niemiecka w województwie śląskim (1931)
- Tabela 3.6. Struktura wyznaniowa ludności niemieckiej w województwie śląskim (1931)
- Tabela 3.7. Posłowie mniejszości niemieckiej w Sejmie Śląskim (1922–1930) oraz w Sejmie i Senacie II Rzeczypospolitej
- Tabela 3.8. Ludność niemiecka w województwach Małopolski Wschodniej i Zachodniej (1931)
- Tabela 3.9. Struktura wyznaniowa ludności niemieckiej w Małopolsce (1931)
- Tabela 3.10. Ludność niemiecka w województwach Polski centralnej (1931)
- Tabela 3.11. Struktura wyznaniowa ludności niemieckiej w Polsce centralnej (1931)
- Tabela 3.12. Ludność niemiecka w województwach wschodnich II Rzeczypospolitej (1931)
- Tabela 3.13. Struktura wyznaniowa ludności niemieckiej w województwach wschodnich II Rzeczypospolitej (1931)
- Tabela 4.1. Liczba czytelników bibliotek niemieckich w Polsce (1926–1939)
- Tabela 4.2. Wypożyczenia w bibliotekach niemieckich w Polsce (1923–1939)
- Tabela 6.1. Budżet Deutsche Stiftung na rzecz wsparcia niemczyzny zagranicznej (1937–1938)
- Tabela 6.2. Kwoty przeznaczone na rozwój niemczyzny w Polsce w 1928 roku
- Tabela 6.3. Budżet Deutsche Stiftung (1929–1938)
- Tabela 6.4. Środki finansowe Deutsche Stiftung na biblioteki niemieckie za granicą w układzie chronologiczno-terytorialnym (1929–1939)
- Tabela 6.5. Środki finansowe Deutsche Stiftung na biblioteki niemieckie za granicą w układzie działowym (1929–1934)
- Tabela 6.6. Wydatki finansowe bibliotek mniejszości niemieckiej w Polsce na zakup książek (1923–1939)
- Tabela 6.7. Wydatki niemieckich związków bibliotekarskich na zakup dokumentów do bibliotek (1930–1938)

- Tabela 6.8. Wydatki na zakup dokumentów w Verband deutscher Volksbüchereien (1932–1934)
- Tabela 6.9. Wydatki na zakup dokumentów w Verein Deutscher Büchereien (1938/1939)
- Tabela 6.10. Struktura budżetu osobowego Verein Deutscher Büchereien i Verband deutscher Volksbüchereien (1933–1935)
- Tabela 6.11. Płace (miesięczne) bibliotekarzy związkowych w Polsce międzywojennej (1929–1936)
- Tabela 6.12. Płace bibliotekarzy bibliotek mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku (1922–1938)
- Tabela 6.13. Płace bibliotekarzy bibliotek mniejszości niemieckiej na Pomorzu i w Wielkopolsce (1932–1936)
- Tabela 6.14. Płace bibliotekarzy bibliotek mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku – bibliotekarze niepełnoetatowi (1922–1938)
- Tabela 6.15. Wydatki niemieckich związków bibliotekarskich. Verein Deutscher Büchereien (1935–1938)
- Tabela 6.16. Wydatki niemieckich związków bibliotekarskich. Verband deutscher Volksbüchereien (1934–1938)
- Tabela 7.1. Biblioteki mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej. Zestawienie według wielkości księgozbiorów (1929)
- Tabela 7.2. Wielkość księgozbiorów niemieckich bibliotek oświatowych w Polsce międzywojennej (1924, 1929, 1937)
- Tabela 7.3. Wielkość księgozbiorów niemieckich bibliotek naukowych w Polsce międzywojennej (1927, 1929, 1934)
- Tabela 7.4. Wykaz katalogów bibliotek oświatowych dla mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej
- Tabela 7.5. Księgozbiór niemieckich bibliotek oświatowych w II Rzeczypospolitej. Struktura rzeczowa
- Tabela 7.6. Ulubieni pisarze w księgozbiorach bibliotek oświatowych dla mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej
- Tabela 7.7. Polscy pisarze w katalogach bibliotek oświatowych dla mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej
- Tabela 7.8. Wykaz katalogów bibliotek naukowych dla mniejszości niemieckiej. Bücherei für Kunst und Wissenschaft
- Tabela 7.9. Książki według działów wiedzy w zbiorach Bücherei für Kunst und Wissenschaft
- Tabela 7.10. Wykaz katalogów bibliotek szkolnych dla mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej
- Tabela 7.11. Struktura rzeczowa księgozbiorów bibliotek szkolnych w II Rzeczypospolitej
- Tabela 7.12. Ulubieni pisarze w księgozbiorach bibliotek szkolnych dla mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej
- Tabela 8.1. Kompetencje czytelnicze ewangelików w wieku 5 lat i powyżej w Wielkopolsce i na Pomorzu (1931)
- Tabela 8.2. Kompetencje czytelnicze ewangelików w wieku 5 lat i powyżej w województwie śląskim (1931)
- Tabela 8.3. Struktura wyznaniowa i kompetencje czytelnicze ewangelików w wieku 5 lat i powyżej w Polsce centralnej (1931)
- Tabela 8.4. Niemieckie biblioteki oświatowe w Wielkopolsce i na Pomorzu według wielkości księgozbiorów (1928)
- Tabela 8.5. Niemieckie biblioteki oświatowe w Wielkopolsce i na Pomorzu pod względem liczby czytelników i wypożyczeń (1929, 1937)
- Tabela 8.6. Aktywność czytelnictwa w niemieckich bibliotekach oświatowych w Wielkopolsce i na Pomorzu (1929)
- Tabela 8.7. Potencjał demograficzny Niemczyzny w Wielkopolsce i na Pomorzu (1931)

- Tabela 8.8. Zasięg czytelnictwa w niemieckich bibliotekach oświatowych na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim (1929)
- Tabela 8.9. Zasięg czytelnictwa w niemieckich bibliotekach oświatowych na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim (1923–1926)
- Tabela 8.10. Aktywność czytelnictwa w niemieckich bibliotekach oświatowych na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim (1929)
- Tabela 8.11. Wskaźniki biblioteczne w bibliotekach niemieckich na polskim Górnym Śląsku i w Rzeszy (1934/1935)
- Tabela 8.12. Czytelnictwo w województwie stanisławowskim i lwowskim (1926–1938)
- Tabela 8.13. Biblioteki mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej. Schul- und Bildungsverein. Bücherei w Łodzi (1922–1938)
- Tabela 8.14. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania w województwie poznańskim (1931/1932)
- Tabela 8.15. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania w województwie pomorskim (1930/1931)
- Tabela 8.16. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania w województwie śląskim (30 VI 1928 r.)
- Tabela 8.17. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania na Górnym Śląsku (1929/1930)
- Tabela 8.18. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania w województwie pomorskim (1927/1928)
- Tabela 8.19. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania w powiecie bydgoskim (1927/1928)
- Tabela 8.20. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkół średnich z niemieckim językiem nauczania na Pomorzu (1928/1929)
- Tabela 8.21. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkół średnich z niemieckim językiem nauczania w Polsce centralnej i w Wielkopolsce (1937/1938)
- Tabela 8.22. Udostępnianie zbiorów w bibliotekach szkół średnich z niemieckim językiem nauczania na Górnym Śląsku (1928/1929)
- Tabela 8.23. Udostępnianie zbiorów w bibliotece Niemieckiego Gimnazjum Żeńskiego w Łodzi (1924–1937)
- Tabela 8.24. Struktura księgozbioru Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego z niemieckim językiem nauczania w Łodzi (1932–1935)
- Tabela 8.25. Stan czytelnictwa w Prywatnym Gimnazjum Żeńskim z niemieckim językiem nauczania w Łodzi (1933/1934)
- Tabela 8.26. Stan czytelnictwa w Państwowym Seminarium Nauczycielskim z językiem wykładowym niemieckim w Łodzi (1932/1933–1935/1936)
- Tabela 10.1. Verband deutscher Katholiken in Polen – dane liczbowe (1932)
- Tabela 10.2. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości niemieckiej (pod koniec 1921 r.)
- Tabela 10.3. Prasa niemiecka w Polsce w latach 1918–1939
- Tabela 10.4. Liczba tytułów prasy niemieckiej w centrach niemieckiej prasy w Polsce (1924–1935)
- Tabela 10.5. Produkcja wydawnicza w języku niemieckim w Polsce (1924–1937)
- Tabela 10.6. Struktura druków nieperiodycznych w języku niemieckim w Polsce (1930–1937)
- Tabela 12.1. Czytelnicy polscy w Deutsche Bücherei w Poznaniu (1934–1937)
- Tabela 13.1. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1921 i 1931 (w świetle spisu powszechnego)
- Tabela 13.2. Biblioteki Towarzystwa Oświatowego „Proświta” w II Rzeczypospolitej (1924–1933)
- Tabela 13.3. Biblioteka Miejska w Gdańsku (1920–1939)
- Tabela 13.4. Biblioteki publiczne w Polsce (stan na dzień 31 grudnia 1929 r.)

Aneks

- Tabela 1. Liczba bibliotek niemieckich w Polsce w latach 1922–1939
- Tabela 2. Wielkość księgozbiorów bibliotek niemieckich w Polsce w latach 1923–1939
- Tabela 3. Biblioteki naukowe w Polsce (1925)
- Tabela 4. Biblioteki szkolne w Polsce w latach 1927–1931
- Tabela 5. Biblioteki szkół średnich w Polsce (1928/1929)
- Tabela 6. Biblioteki szkół nauczycielskich (1928/1929)
- Tabela 7. Wpływy niemieckich związków bibliotekarskich w Polsce (1930–1938)
- Tabela 8. Struktura wydatków niemieckich związków bibliotekarskich (1930–1935)
- Tabela 9. Wydatki niemieckich związków bibliotekarskich w Polsce – Verband deutscher Volksbüchereien (1930–1938)
- Tabela 10. Wydatki niemieckich związków bibliotekarskich w Polsce – Verein Deutscher Büchereien (1932–1938)
- Tabela 11. Wskaźniki czytelnictwa w niemieckich bibliotekach oświatowych na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim (1929)
- Tabela 12. Wskaźniki czytelnictwa w niemieckich bibliotekach oświatowych na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim (1936/1937)
- Tabela 13. Szkolnictwo powszechne mniejszości niemieckiej (1922/1923)
- Tabela 14. Szkolnictwo powszechne mniejszości niemieckiej (1929/1930)
- Tabela 15. Szkolnictwo powszechne mniejszości niemieckiej (1934/1935)
- Tabela 16. Szkolnictwo średnie mniejszości niemieckiej (1929/1930)
- Tabela 17. Szkolnictwo średnie mniejszości niemieckiej (1934/1935)
- Tabela 18. Biblioteki publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1927/1928 (według języka nauczania)
- Tabela 19. Biblioteki publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1927/1928 (według języka nauczania). Wskaźniki względne
- Tabela 20. Biblioteki publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1928/1929 (według języka nauczania)
- Tabela 21. Biblioteki publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1928/1929 (według języka nauczania). Wskaźniki względne
- Tabela 22. Obecność dzieł literatów – przedstawicieli niemieckiego ekspresjonizmu – w bibliotekach mniejszości niemieckiej w Polsce międzywojennej
- Tabela 23. Obecność dzieł znanych niemieckojęzycznych literatów i publicystów (uciekierów i emigrantów) w latach 1933–1945 w bibliotekach mniejszości niemieckiej w Polsce
- Tabela 24. Wykaz pisarzy niemieckich popierających ideologię nazistowską, których dzieła były obecne w zbiorach bibliotek mniejszości niemieckiej w Polsce międzywojennej
- Tabela 25. Miejscowości w Polsce, do których Niemcy wysyłali książki (1918–1939)

Wykaz fotografii i rysunków

- Fot. 1. Erich Krahrmer-Möllenberg, kierownik Deutsche Stiftung. Lata trzydzieste XX w. Źródło: H.-A. Jacobsen: *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933–1938*. Frankfurt a. M.: Alfred Metzner Verlag, 1968, s. 240–241.
- Fot. 2. Otto von Kursell, kierownik Büro von Kursell. Lata sześćdziesiąte XX w. Źródło: H.-A. Jacobsen: *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933–1938*. Frankfurt a. M.: Alfred Metzner Verlag, 1968, s. 240–241.
- Fot. 3. Emil Clemens Scherer, przewodniczący Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen (1931–1937). Benediktinerabtei Metten.
- Fot. 4. Albert Büttner, przewodniczący Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen (1938–1945). Z lewej: kardynał Josef Frings. Reichsverband für das katholische Deutschtum im Ausland, Albert Büttner 25, Archiv der Kommission für Zeitgeschichte, Bonn.
- Fot. 5. Johannes Braun, przewodniczący Borromäuserverein e.V. Własność: Borromäuserverein e.V. Witeltsbacherring 7-9 53115 Bonn.
- Fot. 6. Wilhelm Scheffen, dyrektor Grenzbüchereidienst und Bildungspflege (1919–1941). Ok. 1941. Źródło: *Festschrift. Wilhelm Scheffen, seinem verdienstvollen Geschäftsführenden Vorsitzenden zum 75. Geburtstag am 1. Januar 1941 der Grenzbüchereidienst, Wilhelm Scheffen zum 75. Geburtstag*. [Berlin] 1941, s. [2].
- Fot. 7. Hans Steinacher, przewodniczący VDA (1933–1937). 1933. Źródło: W. Mallebrein: *Hans Steinacher. Ein Kämpfer für Freiheit und Selbstbestimmung. Eine Biographie*. Klagenfurt: Heyn, 1980, s. 221.
- Fot. 8. Otto Ullitz, prezes Volksbundu na Górnym Śląsku (1922–1939). 1930. Źródło: F. Wertheimer: *Von deutschen Parteien und Parteiführern im Ausland*. 2 voell. neubearb. Aufl. Berlin 1930, s. 97.
- Fot. 9. Viktor Kauder, przewodniczący Verband deutscher Volksbüchereien na Górnym Śląsku (1926–1939). Zbiory rodzinne. Własność: Andreas Kauder.
- Fot. 10. Hermann Rauschnig, przewodniczący Verband Deutscher Büchereien z siedzibą w Poznaniu (1923–1926). 1924/1925. Zbiory rodzinne. Własność: Joachim Grube, zięć H. Rauschninga.
- Fot. 11. Paul Zöckler, przewodniczący Verband Deutscher Büchereien z siedzibą w Poznaniu (1926–1934). Zbiory rodzinne. Własność: prof. dr Erasmus Zöckler.
- Fot. 12. Kurt Lück, przewodniczący Verband Deutscher Büchereien z siedzibą w Poznaniu (1934–1939). Źródło: V. Kauder: *Dr. Kurt Lück. Volkstumskämpfer und Forscher*. „Jahrbuch Weichsel-Warthe” 1962, Jg. 8, s. 60–61.

- Fot. 13. Deutsche Bücherei für Kunst und Wissenschaft, Bydgoszcz, ul. Gdańska 20. Stan: 1943. Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy.
- Fot. 14. Deutsche Bücherei, Grudziądz, ul. Staszica 5. Stan: 2009. Autor: J. Domasłowski. Zbiory własne dr. Jerzego Domasłowskiego.
- Fot. 15. Deutsche Bücherei, Poznań, ul. Zwierzyniecka 3. Biblioteka znajdowała się w budynku Posener Buchdruckerei und Verlagsanstalt. Stan: 1982. Fototeka Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.
- Fot. 16. Deutsche Lesehalle, Bielsko, ul. Wzgórze 14. Stan: 1910. Muzeum w Bielsku-Białej [brak sygn.].
- Fot. 17. Deutsche Volksbücherei, Katowice, ul. Mariacka 17. Lata trzydzieste XX w. Źródło: *Deutschtum in Polen. Ein Bildband. T. 1: Das Deutschtum in der Wojewodschaft Schlesien*. Bearb. und hrsg. von V. Kauder. Plauen: Gunter Wolff, 1937, s. 43.
- Fot. 18. Bücherei des Deutschen Lesevereins, Hotel „Pod Brunatnym Jeleniem”, Cieszyn, Rynek 20. Budynek po prawej stronie. Ok. 1915. Źródło: H. Wawreczka, J. Spyra, M. Makowski: *Cieszyn, Czeski Cieszyn na starych fotografiach*. Nebory 1999, s. 66.
- Fot. 19. Deutsches Haus, Cieszyn, Stary Targ 2. Stan: 1909. Źródło: H. Wawreczka, J. Spyra, M. Makowski: *Cieszyn, Czeski Cieszyn na starych fotografiach*. Nebory 1999, s. 31.
- Fot. 20. Bibliothek des Deutschen Lesevereins, Bielsko, ul. Wzgórze 19. Ok. 1927. Muzeum w Bielsku-Białej, nr inw. MBB/H/6325.
- Fot. 21. Księgarnia Edwarda Feitzingera, Cieszyn, Stary Rynek, obecnie: ul. Górny Rynek 10. Stan: 1902. Źródło: H. Wawreczka, J. Spyra, M. Makowski: *Cieszyn, Czeski Cieszyn na starych fotografiach*. Nebory 1999, s. 44.
- Fot. 22. Deutsche Lesehalle, Lwów, ul. Zielona 11. Stan: 1911. Źródło: I. Kotłobułatowa: *Lwów na dawnej pocztówce*. Kraków 2006, s. 164.
- Fot. 23. Deutscher Schul- und Bildungsverein, Biblioteka. Łódź, ul. Piotrkowska 243. Początek XX w. Źródło: Polska na fotografii. Tryb dostępu: [//www.lodzkie.fotopolska.eu/33791.obiekt.html](http://www.lodzkie.fotopolska.eu/33791.obiekt.html)
- Fot. 24. Plakat reklamujący Tydzień Książki Niemieckiej w Łodzi. 1931. Źródło: *Der deutsche Schul- und Bildungsverein zu Lodz 1907–1957. Erinnerungsschrift zum 50. Jahrestag seiner Gründung*. In Verbindung mit zahlreichen Mitarbeitern zsgst. von H. Markgraf und F. Weigelt. Weinheim 1957, s. 23.
- Fot. 25. Ernst Gollnick, bibliotekarz Biblioteki w Schul- und Bildungsverein, Łódź. Źródło: *Der deutsche Schul- und Bildungsverein zu Lodz 1907–1957. Erinnerungsschrift zum 50. Jahrestag seiner Gründung*. In Verbindung mit zahlreichen Mitarbeitern zsgst. von H. Markgraf und F. Weigelt. Weinheim 1957, s. 84.
- Fot. 26. Sigismund Banek, bibliotekarz Biblioteki w Schul- und Bildungsverein, Łódź. Źródło: *Der deutsche Schul- und Bildungsverein zu Lodz 1907–1957. Erinnerungsschrift zum 50. Jahrestag seiner Gründung*. In Verbindung mit zahlreichen Mitarbeitern zsgst. von H. Markgraf und F. Weigelt. Weinheim 1957, s. 85.
- Fot. 27. Wilhelm Schuster, przewodniczący Verband deutscher Volksbüchereien na Górnym Śląsku (1923–1926). 1966. Landes- und Zentralbibliothek Berlin, sygn. o.N.1118.
- Fot. 28. Hermann Rauschnig, przewodniczący Verband Deutscher Büchereien z siedzibą w Poznaniu (1923–1926). 1934. Źródło: *Hermann Rauschnig. Materialien und Beiträge zu einer politischen Biographie*. Hrsg. von J. Hensel und P. Nordblom. Warszawa 2002, s. [185].
- Fot. 29. „Schaffen und Schauen”, niemieckie czasopismo społeczno-kulturalne. Biblioteka Śląska w Katowicach, Pracownia Śląska, sygn. SLM II 4096/1924/1925.
- Fot. 30. „Der Bücherfreund” – dodatek bibliograficzno-informacyjny do czasopisma „Schaffen und Schauen”. Biblioteka Śląska w Katowicach, Pracownia Śląska, sygn SLM II 4096/1925/1926.
- Fot. 31. „Deutsche Monatshefte in Polen” – niemieckie czasopismo społeczno-polityczne. Biblioteka Śląska w Katowicach, Pracownia Śląska, sygn. P7 II 149342/1942/1943.

- Fot. 32. „Deutsche Blätter in Polen” – niemieckie czasopismo społeczno-kulturalne. Biblioteka Śląska w Katowicach, Pracownia Śląska, sygn. II 4713/8/1931.
- Fot. 33. „Deutsche Schulzeitung in Polen” – niemieckie czasopismo dla nauczycieli. Biblioteka Śląska w Katowicach, sygn. 745 105 III.
- Fot. 34. Theodor Zöckler, przywódca Niemców w byłej Galicji, głowa Kościoła Ewangelickiego Wyznania Augsburgskiego i Helweckiego. Ok. 1937. Zbiory rodzinne. Własność: prof. dr Erasmus Zöckler.
- Fot. 35. Eduard Pant, działacz mniejszości niemieckiej II Rzeczypospolitej. 1937/1938. Zbiory rodzinne. Własność: Erika Puetz.
- Fot. 36. Księgarnia Arnolda Kriedte w Grudziądzu. Grudziądz, ul. Staszica 5. Ok. 1943. Zbiór pocztówek i fotografii Ryszarda Bogdana Kucharczyka, sygn. nr 57.
- Fot. 37. Księgarnia E. Feitzingera na Górnym Rynku w Cieszynie. Cieszyn, Górny Rynek. Pierwszy dom z prawej strony. 1908. Źródło: H. Wawreczka, J. Spyra, M. Makowski: *Cieszyn, Czeski Cieszyn na starych fotografiach*. Nebory 1999, s. 44.
- Fot. 38. Kurt Graebe, przywódca mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej na Pomorzu i w Wielkopolsce. Źródło: F. Wertheimer: *Von deutschen Parteien und Parteiführern im Ausland*. 2 voell. Neubearb. Aufl. Berlin 1930, s. 97.
- Fot. 39. Adolf Eichler, przywódca mniejszości niemieckiej w Polsce centralnej. Źródło: „Jahrbuch Weichsel-Warthe” 1958, Jg. 54, s. 80.
- Fot. 40. August Utta, przywódca mniejszości niemieckiej w Polsce centralnej, przewodniczący Deutscher Volksverband. Źródło: F. Wertheimer: *Von deutschen Parteien und Parteiführern im Ausland*. 2 voell. Neubearb. Aufl. Berlin 1930, s. 97.
- Fot. 41. Artur Kronig, przywódca założyciel i przywódca Deutsche Sozialistische Arbeiterpartei Polens. Źródło: F. Wertheimer: *Von deutschen Parteien und Parteiführern im Ausland*. 2 voell. Neubearb. Aufl. Berlin 1930, s. 97.
- Fot. 42. Albert Breyer, nauczyciel i historyk mniejszości niemieckiej II Rzeczypospolitej. Źródło: *Ostdeutsche Biographie*. Tryb dostępu: <http://www.ostdeutsche-biographie.de/breyal89.htm>. Data dostępu: 20 czerwca 2012 r.
- Fot. 43. Emil Zerbe, przywódca założyciel i przywódca Deutsche Sozialistische Arbeiterpartei Polens. Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-A-768.
- Fot. 44. Arnold Kriedte, księgarz, działacz mniejszości niemieckiej w II RP. Ok. 1906. Zbiór pocztówek i fotografii Ryszarda Bogdana Kucharczyka, brak sygn.
- Rys. 1. Liczba bibliotek niemieckich w Polsce w okresie międzywojennym (stan na rok 1934/1935). Źródło: APK. Zespół 2155/0: Verband deutscher Volksbüchereien (1921–1941), sygn. 2, k. 8–154; BAB. Zespół R 8043: Deutsche Stiftung, sygn. F 62 581, k. 422, 442–444; sygn. F 62 581, k. 214–221, 438–440, 429–435; sygn. F 62 654, k. 341–344; sygn. F 62 659, k. 75–96; sygn. F 62 660, k. 209; sygn. F 62 662, k. 62–66, 410–414, 418–422, 424–426; sygn. F 62 663, k. 618; sygn. F 62 711, k. 60–148, 195.
- Rys. 2. Księgozbiór bibliotek niemieckich w Polsce międzywojennej w układzie geograficznym. Źródło: APK. Zespół 2155/0: Verband deutscher Volksbüchereien (1921–1941), sygn. 2, k. 8–154; BAB. Zespół R 8043: Deutsche Stiftung, sygn. F 62 581, k. 214–222, 429–435, 438–440, 442–444; sygn. F 62 654, k. 341–344; sygn. F 62 659, k. 75–96; sygn. F 62 660, k. 209; sygn. F 62 662, k. 62–66, 410–414, 418–422, 424–426; sygn. F 62 663, k. 618; sygn. F 62 711, k. 60–148, 195.
- Rys. 3. Schemat organizacyjny Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen in Verbindung mit der Abteilung für Auslandsbüchereiwesen (w 1936 roku dotychczas osobno działające komórki organizacyjne: Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen oraz Abteilung

- für Auslandsbüchereiwesen – stanowiący część VDA – uległy połączeniu). Źródło: KZG. Zespół: NLA, Katholisches Auslandssekretariat, sygn. 269: Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen do RkA (Berlin 1931), [bez pag.].
- Rys. 4. Schemat organizacyjny Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen in Verbindung mit der Abteilung für Auslandsbüchereiwesen (w 1936 roku dotychczas osobno działające komórki organizacyjne: Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen oraz Abteilung für Auslandsbüchereiwesen – stanowiący część VDA – uległy połączeniu). Źródło: KZG. Zespół: NLA, Katholisches Auslandssekretariat, sygn. 269: Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen do RkA (Berlin 1931), [bez pag.].
- Rys. 5. Geografia wysyłki książek niemieckich do Polski. (Wykaz miejscowości z ich odpowiednikami liczbowymi w Aneksie, tabela 25). Źródło: BAB. Zespół R 8043: Deutsche Stiftung, sygn. F 62 733–F 62 735: Büchereiwesen (Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen (1927–1941), Raporty o wysyłkach książek dla Niemców przygranicznych i zagranicznych.

Zdzisław Gębołyś

Libraries of German minorities in the Second Republic of Poland

Summary

The German minority in the inter-war Poland numbered about 741 thousand people. An economic power of Germans was reflected in possessions (industry, land properties, banks) whereas a political power in a self-government parliamentary representation. The areas inhabited by Germans in a dense way manifested their greater participation in a social life. A spacious dispersion of German population (central Poland, the Lesser Poland, eastern voivodships) influenced the consolidation of Germany in a negative way. What united all Germans in the Second Republic of Poland was speech, faith, school and family. In the case of western regions and southern Poland it was a state affiliation (Prussia, Austria-Hungary).

A support of German national identity in the Second Republic of Poland was Evangelic Church, uniting a straight majority of German population. A strong feeling of national identity was also shared by German Catholics. A social or political dispersion did not translate negatively into the level of national identity. A German political, union, professional and youth movement, representing group businesses of Germans guarded it as a whole at the same time. An important contribution to the development and maintenance of a German spirit was ascribed to German schooling. German cultural-educational aspirations were consolidated by the press, German sports and theatre movement. Integration of Germans around national slogans, on the other hand, was ascribed to a German Turner and tourist movement, as well as sport clubs. A diversified and rich life of German minorities was possible thanks to international guarantees (a treaty in Versaille, Uppersilesian convention), and assurances deriving from the Constitution of the Republic of Poland, as well as from specific legal acts. Additionally, German minorities in Poland received a constant financial and political support from Berlin.

Libraries were for Germans one of many places to commune with the German word and culture. Germans in the Second Republic of Poland actively participated in a cultural life. This participation was made easier by among others a low level of illiteracy in this minority group. The cultural life of the members of German minorities was mass, diversified, and stronger in small places and regions, that is, everywhere where Germans lived in diaspora did not restrain them from using a rich cultural offer in their mother tongue, especially from the German-speaking press, reading books delivered by bookshops, watching plays

by their own theatres or the ones from abroad. Germans willingly participated in cultural and educational events. The cinema and radio were very popular among the members of the German community.

German libraries in the Second Republic of Poland constituted a conglomeration of institutions diversified in terms of organization, topography, destination and profile of collections gathered. The library headquarters were in the Second Republic of Poland wide, most numerous in the areas most densely populated by Germans, that is in Upper Silesia, the Wielkopolska province, Pomerania, Łódź and its neighbourhood. According to the situation in 1936/1937 Germans possessed 578 libraries, including about 204 thousand volumes. An educational library constituted a dominant form. The second most popular form of German library studies was school library (student libraries, teacher libraries, class libraries and libraries of youth organizations) centred around the majority of schools with German language at an elementary and intermediate level, as well as in teacher training colleges. Academic aspirations Germans had were fulfilled by big educational-academic libraries (Katowice, Poznań, Bydgoszcz, Łódź).

German libraries functioned in various forms and organizational configurations. The library organizers were Evangelic church districts, secular associations, political and union organizations, and factories. The majority of libraries was under a financial and factual supervision of two German library associations. The Association of German Educational Libraries (VDV) and The Association of German Libraries (VDB). The very functions performed the role of an organizer, supervisor, literature and press supplier to libraries under their supervision. German libraries were most often small institutions and rarely had their own library room (Łódź, Katowice, Poznań). They were usually in places being owned by other subjects such as a school, a bookshop, an association, church or folk house.

Both new and old literature were privately transported from Germany and to German libraries in Poland in an organised way and supervised by German state institutions. The very collection was slightly supplemented by books bought in Poland and gifts. The distribution of German books and press was a political, but also an organizational problem. In the areas where Germans were not able to found a permanent library the books were distributed by travelling libraries or a travelling teacher.

German book collections, even in strictly research libraries, were dominated by the literature in German in the inter-war Poland. The number of books concerning the foreign literature (French, English, American, Russian, and Scandinavian one) was slight. The works by Polish educational, research and school writers were rare in German libraries. Scientific and academic literature constituted a fraction of collections of educational and school libraries. A more or less equal distribution between humanistic and nature publications was observed in the case of research libraries. The German press was available in all types of libraries.

A determinant of the role of a library of German minorities was the scope of its usage. The indicators of the scope and intensity of reading, as well as the richness of book collections point to a moderate interest in the library offer among the German minority. The scope of reading was more diversified in a regional or local area, bigger in towns, smaller in eastern voivodships. A high popularity, thanks to the up-to-date book collections and long opening hours, was observed among research libraries. The treatment of readers in German school libraries was at a high level, especially in secondary schools and teacher

colleges. The influence of book promotion and press on reading propagation among German readers was significant. The promotion was being done mainly during readership events and the German book exhibitions. Germans were encouraged to German books and press in socio-political, socio-cultural and even daily press.

The functioning of the libraries of German minorities was possible thanks to a mass of unpaid or little paid social activists, leading these institutions. Only few of them (Poznań, Katowice, Łódź) had a numerous staff and were managed by full-time and qualified librarians. The main way of receiving qualifications was experience. The qualifications were completed by the staff of German libraries during courses and workshops for librarians in Germany and Poland, and thanks to reading cultural magazines with materials concerning the library-related issues "Schaffen und Schauen", "Deutsche Blätter in Polen".

The libraries of German minorities in the Second Republic of Poland were responsible to library unions led by union librarians. Library unions constituted German consolidating organizations, being an integral part of their political and cultural structure. The activity of unions was thoroughly controlled by head organizations of a political character, which a direction of a cultural and library policy depended on in fact. The activity of German libraries was possible thanks to a constant state support and private institutions financing their action, including several organizations: Deutsche Stiftung, German Ministry of Foreign Affairs, Verein für das Deutschtum im Ausland and others, e.g. Reichsverband der katholischen Auslandsdeutschen, Gustav-Adolf-Stiftung. The function of a coordinator of library support for libraries was performed by the Centre for German Librarianship Abroad founded in 1927. Books and magazines entered and left Poland through it. Financial means for books, equipment, and salaries for librarians were given to Poland by German Ministry of Foreign Affairs by means of German financial institutions. Semi-formal and private institutions as well as Austrian organizations gave slight support to the libraries of German minorities.

Libraries of German minorities tried to work for their compatriots, going beyond the religious, political and social divisions. Gaining power by Adolf Hitler in 1933 is an important dividing line also in the history of their activity. From that time, step by step libraries began to be included in propagating a new national-socialist order in German through books. The process of eliminating books by the Nazi authors, especially those of Jewish origins started, and the Jews were not given an access to libraries either. Polish readers made use of the collections of German libraries in Poland, even at this "difficult" time of their activity.

Libraries of German minorities in Poland, however, did not play the role of a real bridge between the minority and majority. They did not manage to eliminate sharp distinctions between them and the "foreign" ones. Historical past, intensified by new war "wounds" were one of the main problems in understanding. Additionally, Polish authorities and Polish society were distrustful as a result of the propagation of an overtly antiPolish literature; revisionist, irredentist, and Nazi one by many libraries. Libraries, in contrast to the German press, did not undergo a constant and systematic control by the state organs of the Second Republic of Poland. The controls were temporary and most often preventive in nature. A preferable form of control was monitoring whereas with respect to school libraries it was inspection and making a list of reading unacceptable for the school usage. The acts of vandalism concerning German libraries were rare. A turning point in their history was Hitler's territorial claims to Poland (1938). The control of libraries became more frequent, the apogee of which was the suspension of the activity of all German libraries from April to August 1939.

The work on the libraries of German minorities in the Second Republic of Poland consists of 12 chapters and an introduction. The chapters, apart from chapter II, which is more general in nature, outline the conditions of the functioning of the libraries of German minorities (political, economic and organizational ones). Also the types of libraries and library organizations were discussed. The main forms of collecting volumes, the subject-index structure of book collections, as well as the scope of reading in libraries were thoroughly dealt with. A separate chapter presents the status of a librarian in the Second Republic of Poland and ways of improving the very status. The system of the support for the libraries of German minorities by Germany was discussed separately. Also the role of German libraries in the context of Polish-German relations was shown. The last chapter includes a synthetic discussion of libraries of other minorities in the Second Republic of Poland for comparative purposes.

Zdzisław Gębołyś

Die Bibliotheken der deutschen Minderheit in der II. Republik Polen

Zusammenfassung

Die deutsche Minderheit in Polen der Zwischenkriegszeit zählte etwa 741 Tausend Menschen. Die Wirtschaftskraft des Deutschtums kam in dessen Besitzstand (Industrie, Landgüter, Banken) und politische Kraft dagegen in dessen parlamentarischen Selbstverwaltungsvertretung zum Ausdruck. An allen Gebieten, wo es zahlreiche und einheitliche deutsche Gemeinschaften gab, nahmen die Deutschen am Gesellschaftsleben sehr gern teil. Räumliche Zerstreuung der deutschen Bevölkerung (Zentralpolen, Klempolen, östliche Wojewodschaften) war für eine Konsolidierung der Deutschen nicht günstig. Ein starkes Bindeglied zwischen den in der II. Republik Polen lebenden Deutschen waren Sprache, Glaube, Schule und Familie; auf Westgebieten und im Südpolen war es auch die Staatsangehörigkeit (Preußen, Österreich-Ungarn).

Ein richtiges Bollwerk der deutschen Nationalidentität zur Zeit der II. Republik Polen war die, die meisten Deutschen vereinigende evangelische Kirche. Ein starkes Identitätsgefühl hatten aber auch deutsche Katholiken. Gesellschaftliche oder politische Schichtung übte keinen negativen Einfluss auf das Nationalbewusstseidentität. Als Vertreter von den Interessen der einzelnen Gruppen der Deutschen hielten die deutsche politische Bewegung, Gewerkschafts-, Berufs- und Jugendbewegung auch Wache über die Einheit des Deutschtums. Zur Entwicklung und Aufrechterhaltung des deutschen Geistes hat in hohem Maße deutsches Schulwesen beigetragen. Bildungskulturelle Ambitionen der Deutschen wurden durch deutsche Zeitungen, deutsche Sportbewegung und deutsches Theater gestärkt. Zur Integration der Deutschen haben wesentlich deutsche Turnbewegung, deutsche Fremdenverkehrsbewegung und deutsche Sportklubs beigetragen. Die deutsche Nationalminderheit konnte ein vielfältiges und abwechslungsreiches Leben u. a. deswegen führen, dass es ihr dank internationalen Gewährleistungen (Versailler Friedensvertrag, Versailler Kleinvertrag, oberschlesisches Abkommen), Beschlüssen der Verfassung der II. Republik Polen und den einzelnen Rechtsakten sicherstellt wurde. Außerdem waren die in Polen wohnenden Deutschen von ihrem Heimatland finanziell und politisch unterstützt.

Die Bibliotheken waren für die Deutschen einer von mehreren Orten, wo sie zum deutschen Wort und zur deutschen Kultur eine Verbindung haben konnten. Zur Zeit der II. Republik Polen nahmen sie am Kulturleben aktiv teil, und das um so häufiger, dass es in dieser Nationalgruppe sehr wenige Analphabeten gab. Das Kulturleben der Deutschen hatte

einen Massencharakter, war differenziert und entwickelte sich stärker in den Städten, als in den Kleinstädten und Dörfern, wo Deutsche Diasporen bildeten. Die Zerstreuung störte sie nicht, aus reichem Kulturangebot in der deutschen Sprache Nutzen ziehen: deutschsprachige Zeitungen und Bücher lesen, sich die von eigenen oder ausländischen Theaterensembles auf die Bühne gebrachten Stücke ansehen. Die Deutschen nahmen gern an Kultur- und Bildungsveranstaltungen teil; großer Beliebtheit erfreuten sich dabei Film und Rundfunk.

In der II. Republik Polen waren deutsche Bibliotheken ein Gemisch von verschiedenerlei Institutionen, die in organisatorischer und topografischer Hinsicht, als auch hinsichtlich der Bestimmung und Ausrichtung von ihren Sammlungen unterschiedlich waren. Ihre Sitzen befanden sich zwar auf dem ganzen Gebiet der II. Republik Polen, aber die meisten von ihnen gab es auf den von der deutschen Bevölkerung bewohnten Gebieten, d.i. in Oberschlesien, Großpolen, Pommern und in der Stadt Łódź und deren Umgebung. In den Jahren 1936–1937 verfügten die Deutschen über 578 Bibliotheken mit Gesamtbüchersammlung von etwa 204 Tausend Bänden. Es waren meistens Volksbibliotheken (die populärste Form) und Schulbibliotheken (die Schülerbüchereien, für Lehrer, für einzelne Schulklassen und Jugendorganisationen), welche sich bei den meisten Elementarschulen, Oberschulen und Lehrerbildungsanstalten mit der deutschen Vorlesungssprache befanden. Wissenschaftliche Ambitionen der Deutschen wurden von großen öffentlich wissenschaftlichen Bibliotheken (Katowice, Poznań, Bydgoszcz, Łódź) befriedigt.

Deutsche Bibliotheken funktionierten in verschiedenen Formen und organisatorischen Konstellationen. Gegründet waren sie von: evangelischen Kirchengemeinden, säkularen Gesellschaften, politischen Organisationen, Gewerkschaften und Betrieben. Für die meisten deutschen Bibliotheken trugen zwei deutsche Bibliothekverbände: Verband deutscher Volksbüchereien (VdV) und Verein Deutscher Büchereien (VDB) finanzielle und sachliche Sorge (u.a. Anlieferung von Büchern und Zeitungen und Veranstaltung von verschiedenerlei Unternehmungen). Deutsche Bibliotheken waren in der Regel ziemlich kleine Einrichtungen, welche selten über eigene Bibliothekräume verfügten (Łódź, Katowice, Poznań); sie befanden sich gewöhnlich in den zu Schulen, Büchereien, Vereinen, Kirche, Volkshäusern gehörenden Räumen.

Deutsche Bibliotheken in Polen waren mit neuer und alter Literatur durch deutsche städtische Institutionen und Privatpersonen institutionell versorgt. Diese Büchersammlung war noch mit den in Polen eingekauften und geschenkten Büchern ergänzt. Die Distribution von deutschen Büchern und deutscher Presse war politisches und organisatorisches Problem. Dort wo die Deutschen nicht im Stande waren, eine feste Bibliothek zu gründen, waren Bücher von Wanderbibliotheken oder Wanderlehrern vertrieben.

In Polen der Zwischenkriegszeit überwog in deutschen Büchersammlungen und in wissenschaftlichen Bibliotheken die schöne Literatur in deutscher Sprache. Es gab nur wenige Beispiele von fremder Literatur (französischer, englischer, amerikanischer, russischer und skandinavischer). Die Werke von polnischen Schriftstellern und polnische Wissenschafts- und Schulbücher waren in den deutschen Bibliotheken eine Seltenheit. In wissenschaftlichen Bibliotheken gab es etwa ebenso viel humanistische und naturwissenschaftliche Bücher. In allen deutschen Bibliotheken war deutsche Presse vorhanden.

Die Bedeutung von der der deutschen Minderheit gehörenden Bibliothek hing von deren Reichweite ab. Die Indizes der Reichweite, der Leserschaftintensität und der Büchersammlungsgröße deuten darauf hin, dass deutsche Minderheit für das Angebot der

Bibliotheken nicht so sehr interessiert war. Regional gesehen war die Leserschaftreichweite sehr unterschiedlich – in den Städten größer, in östlichen Wojewodschaften niedriger. Wissenschaftliche Bibliotheken, die über aktuelle Büchersammlungen verfügten und länger geöffnet waren, zogen mehrere Leser an. Der Kundendienst in deutschen Schulbibliotheken, besonders in Mittelschulen und Lehrerbildungsanstalten funktionierte sehr gut. Die während verschiedener Leserveranstaltungen und bei Buchausstellungen gemachte Werbung für Buch- u. Zeitungslektüre trug wesentlich zur Verbreitung der Leselust unter den deutschen Lesern bei. Zur Lektüre wurden die Deutschen in den Spalten der sozialpolitischen und sozialkulturellen Zeitschriften als auch der Tageszeitungen angespornt.

Die Bibliotheken der deutschen Minderheit in Polen konnten nur dank aufopfernder Arbeit einer ganzen Menge der schlecht oder gar nicht bezahlten Aktivisten funktionieren. Nur wenige Bibliotheken (Posen, Kattowitz, Lodz) waren von ausgebildeten Vollzeitbibliothekaren geleitet. Die meisten in den Bibliotheken angestellten Personen förderten ihre Befähigung durch Berufserfahrung, während der in Deutschland und in Polen organisierten Fachkursen für Bibliothekare und dank der Lektüre von solchen Bibliothekszeitschriften, wie: „Schaffen und Schauen“ und „Deutsche Blätter in Polen“.

Deutsche Bibliotheken in II. Republik Polen waren den Bibliothekverbänden unterstellt, an deren Spitze Verbandsbibliothekare standen. Die Bibliothekverbände bildeten dann politische und kulturelle Struktur der deutschen Konsolidationsorganisationen. Die Tätigkeit der Verbände wurde von obersten politischen Organisationen überwacht und hing von der damals geltenden kulturellen und bibliothekarischen Politik ab. Die Tätigkeit der deutschen Bibliotheken wurde stets von einigen staatlichen und privaten Institutionen finanziell unterstützt; es waren u.a.: Deutsche Stiftung, Auswärtiges Amt, Verein für das Deutschtum im Ausland, Reichsverband der katholischen Auslandsdeutschen, Gustav-Adolf-Stiftung. Bibliothekarische Hilfe für die Bibliotheken wurde von der 1926 entstandenen Zentrale für deutsches Auslandsbüchereiwesen koordiniert. Durch deren Vermittlung wurden nach Polen deutsche Bücher und Zeitungen geliefert. Geld für Bücher, Ausrüstung und Gehalt für Bibliothekare wurde nach Polen von dem deutschen Außenministerium mittels der deutschen Geldinstitutionen übergeben. Eine kleine Hilfe wurde den deutschen Bibliotheken auch von halboffiziellen und privaten österreichischen Institutionen geleistet.

Die Bibliotheken der deutschen Minderheit dienten ihren Landsleuten, indem sie bestehende konfessionelle, politische und soziale Gegensätze überwinden halfen. Die Machtübernahme in Deutschland von Adolf Hitler im Jahre 1933 war eine wichtige Zäsur auch in der Geschichte der Bibliotheken. Seitdem waren sie zwar gezwungen, nationalsozialistische Ordnung in Deutschland mittels Buch und Zeitung zu verbreiten. Die Bücher der jüdischen Autoren wurden aus den Bibliotheken weggeworfen, Juden wurden in die Büchereien nicht hereingelassen. Deutsche Bibliotheken in Polen waren von polnischen Lesern, sogar zu dieser düsteren Zeit, gern besucht.

Den in Polen funktionierenden deutschen Bibliotheken ist es aber nicht gelungen, eine Brücke zwischen der deutschen Minderheit und der polnischen Mehrheit zu bilden. Starke Antagonismen zwischen Einheimischen und Fremden konnten nicht nivelliert werden. Die durch neue „Kriegswunden“ noch verstärkten historischen Vorurteile waren eine der wichtigsten Ursachen des Verständigungsmangels. Polnische Behörde und polnische Gesellschaft waren auch misstrauisch, als viele deutsche Bibliotheken polenfeindliche: revisionistische, irredentistische und nazistische Literatur verbreiteten. Im Unterschied zu deutscher Presse

wurden deutsche Bibliotheken vom Staatsapparat der II. Republik Polen nicht stets und systematisch überprüft. Solche Überprüfung hatte eher einen präventiven Charakter. Schulbibliotheken waren außerdem auch visitiert und mit der Liste der für den Schulgebrauch nicht bestimmten Bücher ausgestattet. Deutsche Bibliotheken fielen nur selten zum Opfer der Zerstörungswut. Ein Wendepunkt in deren Geschichte waren erst die 1938 von Hitler an Polen gestellten Gebietsansprüche. Seitdem waren Bibliotheken häufiger kontrolliert und in dem Zeitraum vom April zum August 1939 war ihre Tätigkeit eingestellt.

Die vorliegende Monografie besteht aus 12 Kapiteln und einem Vorwort. In den einzelnen Kapiteln wurden politische, wirtschaftliche und organisatorische Umstände der Tätigkeit von den deutschen Bibliotheken geschildert. Besprochen wurden auch die einzelnen Bibliothekstypen, deren Organisation, die Hauptformen der Bücheransammlung und die Sachregister als auch die Reichweite der Lektüre in den Bibliotheken. Ein anderes Kapitel wurde dem Status eines Bibliothekars in der II. Republik Polen und dessen Verbesserung gewidmet. Der Verfasser besprach, auf welche Weise die Bibliotheken der deutschen Minderheit durch den deutschen Staat unterstützt wurden. Er hob die Bedeutung der deutschen Bibliotheken für polnisch-deutsche Beziehungen hervor. Zum Vergleichszweck wurden im letzten Kapitel die von anderen Nationalminderheiten in der II. Republik Polen geführten Bibliotheken besprochen.

W kolażu na 1. stronie okładki wykorzystano następujące fotografie:
fot. 9, 11, 12, 18, 25, 26, 28, 35, 36, 37; Wilhelm Schuster, 1934 (źródło: Berlin Document Centre, Wilhelm Schuster / BArch Berlin-Lichterfelde) oraz fotografia z zebrania (źródło: *Der deutsche Schul- und Bildungsverein zu Lodz 1907–1957. Erinnerungsschrift zum 50. Jahrestag seiner Gründung*. In Verbindung mit zahlreichen Mitarbeitern zsgst. von H. Makgraf und F. Weigelt. Weinheim 1957, s. 85).

Na 4. stronie okładki – fotografia przedstawiająca ul. Mariacką w Katowicach, 1890–1900 (źródło: Fotopolska. Polska na fotografii, <http://fotopolska.eu/103287,foto.html>)

Redaktor
Magdalena Starzyk

Projektant okładki
Paulina Dubiel
(projekt na podstawie pomysłu Autora)

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Magdalena Białek

Skład i łamanie
Małgorzata Wasil

Copyright © 2012 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2035-9

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 33,5. Ark. wyd. 38,0. Papier
offset. kl. III, 90 g   Cena 56 zł (+VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.,
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław